

Fig. 1. Kirken set fra nordøst. NE fot. 1983. – *Nordostansicht der Kirche.*

TJÆREBORG KIRKE

SKAST HERRED

En sognepræst i Tjæreborg er nævnt 1324¹ og 1369.² I kirkelisten i Ribe Oldemoder (midten af 1300'erne) er kirken sat til en afgift på 4 skilling sølv (jfr. s. 1020f.). Senest på reformationstiden blev sognet *anneks* til Sneum.³

Kirken har muligvis været viet til 5. *Klemens* (jfr. †)altertavle). Den blev i 1650'erne af Wenzel Rothkirck indrettet som en art herregårdskirke for Krogsgård, men bevarede sin selvstændighed indtil 1696⁴, da kronen sammen med kirkerne i Fåborg, Sneum og Guldager solgte den til generalmajor Joachim Schack til Sneumgård. Kirken fulgte herefter denne gård

(indtil 1758 ejet af slægten Schack) til 1770, da Hans Erik Saabye solgte den til J. Sidelmann.⁵ Kort tid efter kom kirken – sammen med Skast kirke – til landvæsenskommissær Johan Ludvig Bruun til Krogsgård, og i de følgende hundrede år indtil Niels Hansens død 1873 hørte kirken til Krogsgård. Herefter gik den i arv til tre af Niels Hansens børn⁶ og deres efterslægt, indtil den 1927 af Terman Tranberg Hansen,⁷ tidligere Dorteashvile, Farup sogn, afhændedes til menighedsrådet som selveje.

Ved klokkeskatten 1528 blev kirken afkrævet en klokke.⁸

Kirken ligger midt i den hastigt voksende stationsby, nu kun med frit udsyn mod syd. Den gamle kvadratiske *kirkegård* er 1929 udvidet mod nord og 1979 mod syd. Det oprindelige afsnit omgives sammen med den nordre del af teglhængte kløvstensmure fra o. 1929, cementpudsede på indersiden og ledsaget af små, stynede seljerøn. Den søndre mur er nedbrudt i forbindelse med udvidelsen mod syd. Det store nyindtagne areal er udformet af landskabsarkitekten I. P. Junggreen Have og ligger hen i græs, heget af buske og træer. Et fritstående *krucifiks* af granit, midt på plænen, er udført af billedhuggeren Erik Heide 1986.

Den gamle kirkegård var heget af græsklædte jorddiger (sml. fig. 3), der oprindelig var stensatte på begge sider. I forbindelse med anlæggelsen af Esbjerg havn blev stenene i digets inderside solgt til brug ved molebyggeriet.⁹

Kirkegårdens *hovedindgang* sydligt i den østre kløvstensmur består af køreport, flankeret af to låger, adskilt af teglhængte granitpiller og lukket af jerngitterfløje. En tilsvarende låge vest for tårnet giver adgang til kirken fra plejehjemets have. – Den gamle kirkegård havde i alt tre *†indgange*, én i øst, syd og vest (fig. 3), nævnt første gang 1668.¹⁰ Disse bestod af murede piller, »stetter«, afsluttet med blytækte pyramider og lukket af drejelige, korsformede hvirvler. Den østre indgang, der tillige omfattede en køreport, må have været på den nuværende hovedindgangs plads. *†Riste* er omtalt 1586¹¹ og 1696.¹²

I den østre del af det nye kirkegårdsafsnit opførtes 1983 to langstrakte, nord-syd vendte bygninger, indeholdende henholdsvis *kapel* og *redskabsrum* for graveren. De blytækte huse, der står hvidkalkede med rødbrune blændinger, er tegnet af arkitekterne Inger og Johannes Exner og blev 1984 præmieret af Esbjerg Byfond. Bygningerne er symmetrisk placeret omkring en kraftig dimensioneret port, der danner indgang til den nyanlagte kirkegård. De afløste et *†kapel* fra 1929 i den gamle kirkegårds sydøstre hjørne.

BYGNING

Kirken består af romansk kor og skib, der efter nogen tids forløb er forlænget mod vest. O. 1500 tilføjedes et tårn i vest, og også våbenhuset ved skibets sydside, ombygget 1891, er formentlig opført i senmiddelalderen. Orienteringen har stærk afvigelse mod syd.

Materialer og teknik. Kirkens ældste afsnit, koret og de østre to tredjedele af skibet, er opført af *granitkvadre*, som øverst i murene er suppleret med rhinske *tufsten*, ledsaget af tufstensarkitekturens typiske dekoration.¹³ Byggeriet er formentlig først afsluttet efter midten af 1200'erne, idet skibets syddør – ligesom den i Åre – har fået en spidsbuet udformning.

Kirken er påbegyndt som en regulær, romansk kvaderstensbygning. Murene hviler på

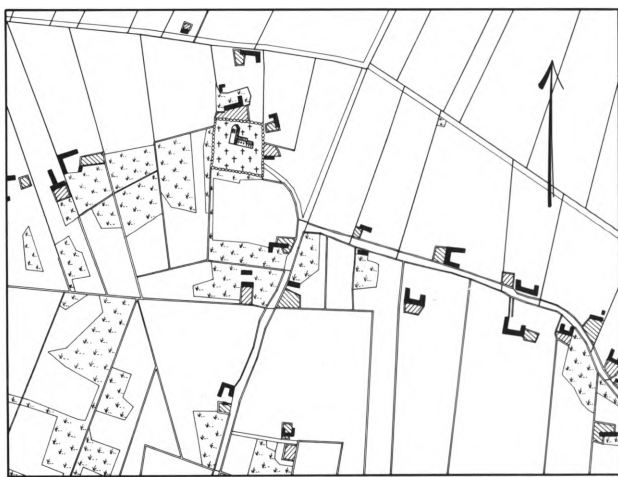

Fig. 2. Matrikelkort 1:10000, visende landsbyen, kirken og kirkegården, målt af Chr. Gylding 1820. – *Katasterkarte.*

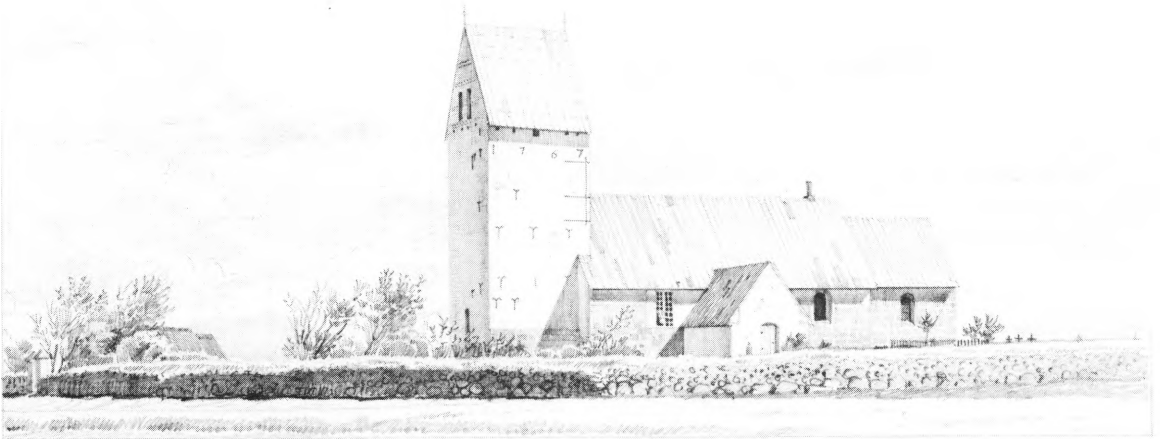

Fig. 3. Kirken og kirkegården set fra sydvest. Blyantstegning af Valdemar Koch 1885. Forarbejde til Danske Tufstenskirker. – *Blick auf Kirche und Friedhof von Südwesten. Zeichnung, Bleistift. 1885.*

en *granitsokkel* med en noget uregelmæssig hulkel, ledsaget af en lille rille (jfr. s. 1600, fig. 16). I koret er granitten enerådende indtil murkronen; kun den allerøverste del af nordmuren er af tuf, der tillige er brugt indvendig i gavltrekanten og udvendig i gavlens øverste spids. I den østre del af skibets sydside er der granit indtil ca. 3 m over soklen (i alt otte skifter); i den vestre del af samme mur når granitten dog ikke helt så langt, hvorved der levnes plads til en tufstensblending over døren (se ndf.). I skibets nordmur er kun den nederste halvdel af granit, i alt fem skifter; dog er det nordøstre hjørne, der må være rejst samtidig med koret, af granit næsten til murkronen. Skibets østre gavltrekant er af små, rå marksten, der sandsynligvis også er anvendt i de nu pudsede og hvidtede vægge, eventuelt suppleret med tufsten øverst i langmurene.

Granitpartierne består af veltildannede kvadre, muret i regelmæssige skifter. I korets nordside bemærker man, at en del af 7. og 8. skifte er slået sammen og erstattet af tre meget store kvadre. Højdeforskelle i de nedre skifter giver muligvis et fingerpeg om gangen i byggeriet. Efter udlægningen af granitsoklen synes håndværkerne først at have opmuret kirkens sydøstre del, dvs. korets østgavl samt korets og

skibets sydmur, hvor det tørste, relativt høje skifte (51 cm) består af mange »rejste« kvadre. I kirkens nordside indtil 1,4 m vest for skibets nordøstre hjørne er det nedre skifte 6 cm lavere, og vest for denne brudlinje, der må markere endnu et ophold i byggeriet, ligger fugen yderligere 4 cm lavere. Skibets nordside er således muligvis muret som den sidste del af kvaderstensbyggeriet.

Tufstenspartierne øverst i skibets langmure ledsages af materialets vanlige *facadeblendinger*, her i vekslende udformning over en skråkantet sål. I sydsiden, hvor tuffen kun udgør et smalt bælte, har formodentlig kun partiet over den spidsbuede syddør (se ndf.) været udsmykket.¹⁴ Her ses fra våbenhusloftet resterne af en ca. 1 m høj og 2 m lang blanding, hvis spejl er trukket 4 cm tilbage fra murflugten og afsluttet med en nu næsten ødelagt *trappefrise*. I nord (jfr. fig. 6) smykkes facaden af to brede blændinger med *rundbuefrise*, henholdsvis 9 og 7 rundbuer, adskilt af en lisén.

Døre. I forbindelse med skibets udvidelse flyttedes den vandret afdækkede norddør et stykke mod vest, hvor granitoverliggeren blev genanvendt (se ndf.). Ethvert spor af det gamle dørssted i nordmuren er gået tabt.

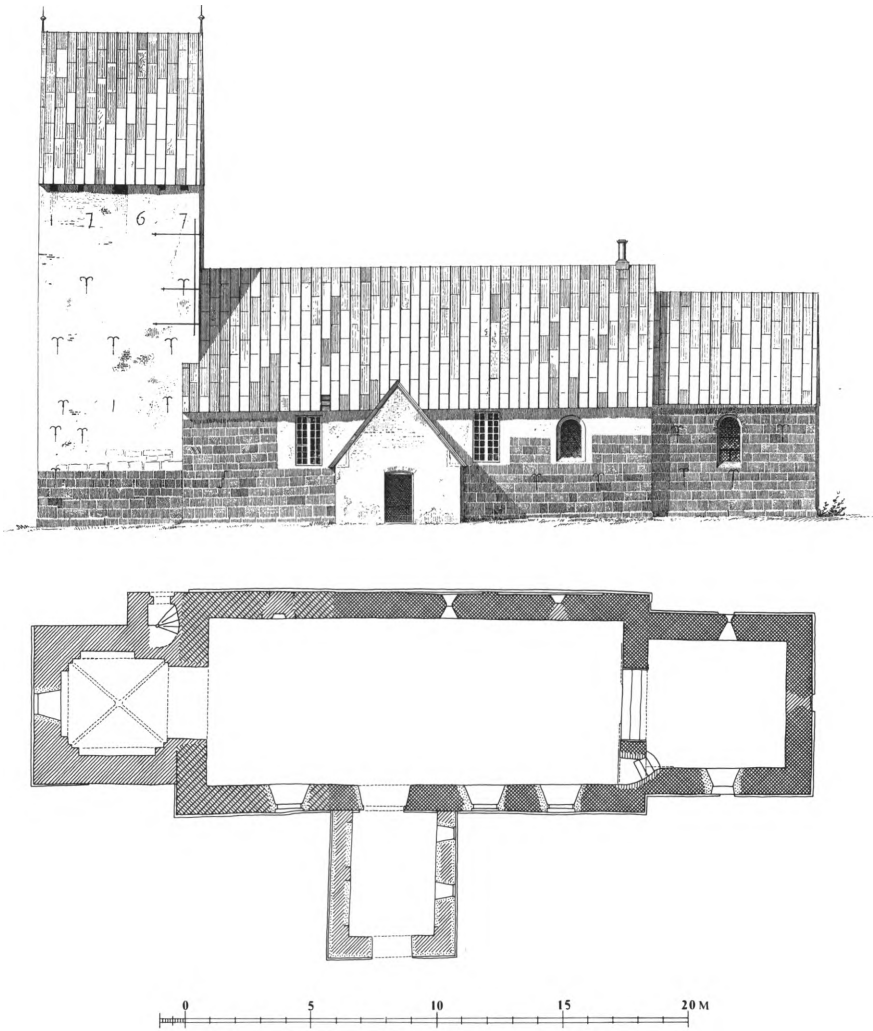

Fig. 4-5. Opmålinger 1:300. 4. Kirkens sydside, målt og tegnet af Valdemar Koch 1885. Efter Danske Tufstenskirker. 5. Grundplan. Målt af Henrik Jacobsen 1977, tegnet af Marianne Nielsen 1989. – 4. *Südseite der Kirche*. 5. *Grundriss*.

Syddøren, som forblev på sin plads, synes oprindelig at have været afsluttet med et spidsbuet spejl, asymmetrisk anbragt under den ovennævnte tufstensblænding. Lysningen, oprindelig 90 cm bred, har bevaret sin kvadersatte karm i øst, men er stærkt udvidet mod vest, senest 1938, og nu vandret afdækket. På våbenhusloftet ses »aftrykket« af en svagt spidsende blænding med toppunkt 270 cm over nuværende gulvniveau. Buen, der når op i murens tufstensparti, er tilmuret med teglbrokker, og stikket samt selve spejlet er hugget bort. Indvendig står døren med smigede sider og vandret overside, men spor i murværket viser, at døren tidligere

har været afsluttet i en spidsende bue med toppunkt 335 cm over gulv. Det blandede formsprog, en spidsbuet dør side om side med rundbuede, dobbeltmigede vinduer, findes tilsvarende i Årre kirke (jfr. s. 1784). Også her gælder det, at det spidsbuede spejl indgår i tufstensmurværket. Den nye gotiske form synes således at være introduceret med dette materiale.

Vinduer. Koret har oprindelig haft tre granitindfattede åbninger, én i hver side, hvoraf den søndre forlængst er afløst af et større vindue. Det østre, tilmurede vindue fremtræder som en udvendig blænding. Vinduet's rundbuede overligger er fjernet, og den nuværende, spidsbuede

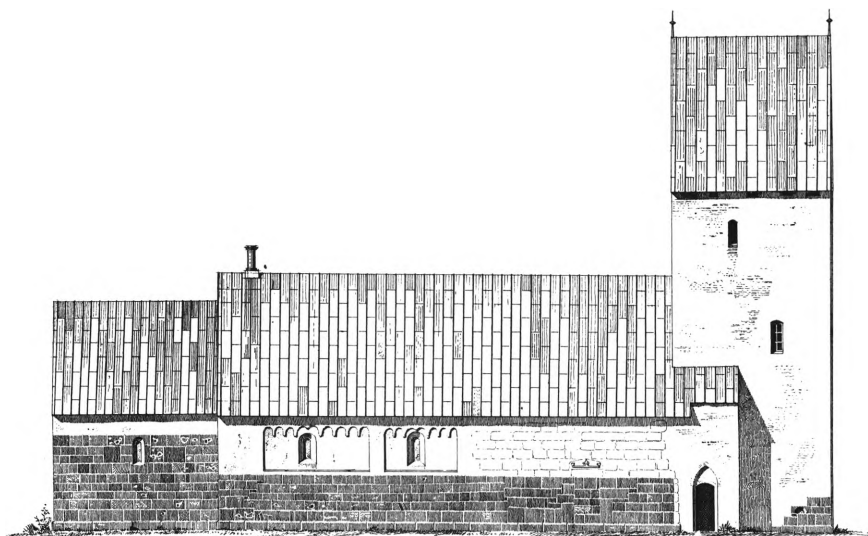

Fig. 6. Kirkens nordside 1:300, målt og tegnet af Valdemar Koch 1885. Efter Danske Tufstenskirker. – *Nordseite der Kirche.*

afslutning er kommet til ved en nyere omring. Nordvinduet, der dækkes af en monolit overligger med vandret overside, er usædvanlig smalt i lysningen, kun 15-18 cm. – Skibets to nordvinduer er muret af tufsten og asymmetrisk anbragt i hver sin facadeblænding, hvor de bryder den rundbuede frise. Det østre står som en udvendig blænding, det vestre er genåbnet ved restaureringen 1938.¹⁵

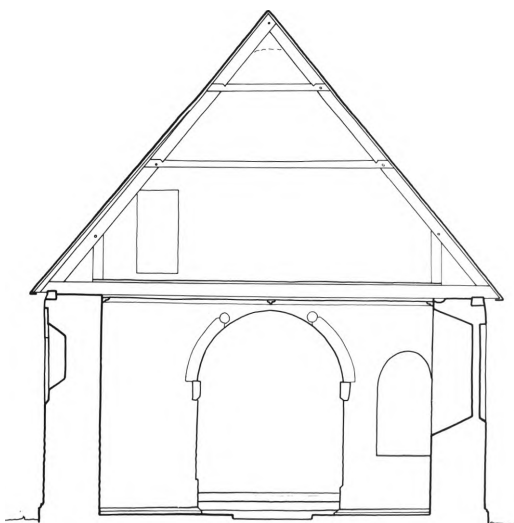

Fig. 7. Tværsnit 1:150 gennem skib, set mod øst. Målt af Henrik Jacobsen 1977, tegnet af Marianne Nielsen 1989. – *Querschnitt durch Schiff nach Osten.*

To *vinduesoverligger* af granit, genanvendt vestligt i kirken, har efter materialet at dømme oprindelig siddet i koret, eventuelt i skibets sydside. Den ene (fig. 9) smykkes af en lilje og om-løbende rundstav, afsluttet i karakteristiske »øjne«, således som det ses i adskillige af egnens kirker (sml. f. eks. Vester Starup s. 1655). Kvaderen, hvis åbning måler 58 cm i udvendig flugt, er brugt ved tilmuringen af vestforlængelsens norddør, hvor den sidder indvendig lige over tærsklen. En anden dæksten, indmuret nederst i tårnets nordside, har en påfaldende smal åbning, kun 38 cm i murflugt. Den er anbragt over en smiget vindueskarmsten, 45 cm høj, med rundstav og »øjne« svarende til den første overligger.

Indre. Korbuen har affasede kragbånd over en høj, forhugget sokkel, hvoraf den nordre har rester af en knop i vest. En lavere liggende skråkantsokkel er ført om langs skibets østvæg. Den runde bue er muligvis noget ommuret o. 1800¹⁶ i forbindelse med påmuringen af et »pryd bælte« (jfr. fig. 7) på vestsiden, ud i mod skibet.

Skibets *vestforlængelse*, ca. 6 m lang, er uden daterende detaljer, men er efter alt at dømme opført nogen tid efter afslutningen af skibet, idet murene er rejst af granitkvadre uden anvendelse af tuf og i en teknik, der afviger fra østendens romanske stenhuggerarbejde. Forud for forlæn-

Fig. 8. Dæksten over skibets norddør (s. 1840). EN fot. 1989. – *Sturzstein über Nordeingang des Langhauses.*

gelsen nedbrød man skibets oprindelige vestgavl og genanvendte sokkelkvadrene i vest, hvor man bl. a. kan udpege den sydvestre hjørnekvader, mens nogle romanske kvadre senere er brugt i tårnets vestside. Andre nyhugne sokkelkvadre i langmurene har en enkelt udformet hulkel, der tydeligt skiller sig ud fra østendens sokkel. Et blik på nordfacaden (fig. 6) viser, at kvaderstensmurværket her er af en ringere kvalitet end i kirkens oprindelige del: formaterne er varierede og skiftegangen meget uregelmæssig, og fladerne er ikke glathugne som i øst. Forlængelsens gavlspids er af rå marksten, der formodentlig også er anvendt indvendig i væggene.

Fig. 9. Romansk vinduesoverligger, indmuret i skibets nordvæg (s. 1839). Ejner V. Jensen fot. 1938. – *Romanischer Sturzbogen in nördlicher Langhauswand eingemauert.*

I forbindelse med udvidelsen flyttede man som nævnt norddøren 4-5 m mod vest. Det rektantede *dørsted*, nu tilmuret med granitkvadre, måler udvendig 208 × 100 cm over soklen og dækkes af en overligger (fig. 8), som oprindelig må have siddet i den gamle dør. I stenen er der i lavt relief hugget en vandret stav med vinkelret opadbøjede ender, afsluttet med små rektangler. Over staven er en lilje, svarende til den på den ovennævnte vinduesoverligger (fig. 9) og anbragt på en lille »høj«.

At kun norddøren blev flyttet, mens syddøren blev på sin plads, kan skyldes, at der foran syddøren allerede stod et våbenhus, muligvis en forgænger for det nuværende, senmiddelalderlige. I de udvidede kirker i Nørre Nebel (s. 1183f.) og Skast (s. 1884) flyttede man også kun norddøren, mens syddøren i den forlængede Fåborg kirke (s. 1754) blev flyttet et mindre stykke.

Tagværkerne er af eg og middelalderlige, muligvis de oprindelige. Spærfagene har korte, taptede stivere og ét lag hanebånd i koret og to lag i skibet med bladede samlinger. Tagkonstruktionen er styrket med skråt anbragte stormlægger. I koret har et af spærene, muligvis flere, et ovalt hul til en (krydsende?) stiver. Det forlængede skibs 17 fag er lagt op i to omgange sandsynligvis svarende til byggeriets to etaper. De elleve østre fag er samlet på vestsiden og nummereret fra vest mod øst med firpasmærker, mens de seks vestre fag, hvis hanebånd ligger ca. 20 cm lavere, er samlet på østsiden og nummereret fra øst mod vest med øksehugne stregnumre. Skellet mellem de to afsnit findes 5-6 m fra vestgavlen, altså omkring den nedbrudte gavls plads.

Tårnet ved det forlængede skibs vestende er efter hvælvingens kalkmalede dekoration at dømme sandsynligvis opført i begyndelsen af 1500'rne (jfr. †kalkmalerier). Det ret høje tårn har stejle gavle i øst og vest, og tagrummet tjener som klokkekammer, hvorfor facaderne ligesom det beslægtede tårn i Sneum kun brydes af få åbninger¹⁷. Murene er rejst af røde munkesten over nogle skifter granit, der er flyttet hertil fra skibet. Østmuren hviler på skibets gavltrekant,

Fig. 10. Kirken set fra sydøst. NE fot. 1983. – *Südostansicht der Kirche.*

og som det er vanligt i Vestjylland er syd- og vestfacaderne skalmuret i flere omgange (jfr. ndf.). Tårnrummet, der forbindes med skibet ved en spids arkade, dækkes af et krydshvælv med kvartstens ribber, udgående fra halvstens piller i hjørnerne. I de tre frie sider er der helstens, spidsbuede spareblændinger, det vestre med et udvidet, rundbuet vindue.

Man kommer op i tårnet via et trappehus i nord, hvis tag ligger i samme plan som skibets. En fladbuet underdør i spidsbuet spejl leder ind til den højredrejede spindeltrappe, der foroven udmunder i en fladbuet dør i det øvre stokværks nordside. Dette har høje, fladbuede spareblændinger i syd, vest og nord og er opdelt i to etager ved et loftindskud, som hviler på et tilbage-spring i vestmuren. Nedre etage får lys gennem et lille, fladbuet vindue i nord, den øvre etage gennem glugger i vest og nord. – Gavlene har

bortset fra den øverste spids bevaret deres oprindelige udformning, hver med to fladbuede glamhuller og udvendig prydet med »dobbelt« savskifter, og hver kronet af en blyklædt brand.

Allerede ved synet 1668¹⁰ var der revner i murværket i tårnets sydvestre hjørne. 1891 blev vestsiden og en del af sydsiden skahnuret med »munkesten«, og tårnet blev forstærket med jernankre. Det fejlagtige årstal »1681« øverst i sydmuren skyldes en senere ombygning af cifrene »1891«, opsat til minde om denne reparation. Indtil 1891 bar tårnet årstallet »1767«, der ligeledes må referere til en istandsættelse.

Våbenhuset ved skibets sydside blev 1891⁶ udvendig skalmuret med nye store teglsten i munkestensformat over en lav sokkel af granit. Husets middelalderlige kærne, der også er af tegl, lader sig ikke nærmere datere, men er formodentlig fra tiden o. 1500. I begge langvægge ses

sporene af brede, tilmurede blændinger. Rummet, der dækkes af et bjælkeloft, får lys gennem to rundbuede vinduer i øst, indsat efter 1876.⁶ Den fladbuede dør er udvidet i forbindelse med ombygningen 1891. Våbenhuset blev 1974 igen hvidtet, efter at det siden skalmuringen havde stået i blank mur.

Som nævnt ovenfor er det tænkeligt, at der allerede før vestforlængelsen stod et våbenhus foran skibets syddør, hvorfor døren ikke blev flyttet.

Vedligeholdelse og istandsættelser. Ifølge en synsforretning, indført i herredets tingbog 1674,¹⁸ kunne kirkens »brøstfældighed og højnødvendige reparation« ikke afhjælpes for under 75 slette dalere. Kirken havde dog ingen penge i beholdning, men skyldte tværtimod sin værge 103 dalere.

I forbindelse med overgangen til privat eje foretoges i sommeren 1696¹² en besigtigelse af kirken i overværelse af generalmajor Schacks fuldmægtige, Frands Hansen, og sognepræsten, Casten Christoffersen. Blandt de mangler, der opregnedes, var en omsætning af kvaderstensmurværket i korets sydside samt et nyt træloft over tårnets hvælv. 1698 beklagede den tidligere værge, Niels Hansen, sig ved herredstinget over, at han endnu ikke havde fået godtgjort det beløb, som den nye ejer skyldte ham for de reparationer, han i sin tid havde ladet udføre efter provstiskriverens befaling.¹⁹ En synsforretning 1715 ved Mads murmester viser dog, at en del af

de ældre mangler endnu ikke var blevet afhjulpet, således omsætningen af korets sydside.²⁰

Sognepræsten roser i en indberetning 1794 kirkeejeren Johan Ludvig Bruun for at have sat kirken indvendig i »herlig stand«; igen 1803 holdes kirken frem som »den smukkeste her langt omkring«.²¹

Så langt tilbage som de skriftlige kilder rækker, har kirken overalt haft *blytag*, der med passende mellemrum blev smeltet om og lagt op på ny. *Gulvene* var i ældre tid beklædt med mursten, der 1891 blev erstattet af sorte og hvide fliser, som 1938 igen er afløst af det nuværende teglstensgulv af munkesten lagt på fladen. Et tilsvarende gulv blev 1974 lagt i våbenhuset.

I forbindelse med kirkens nyindretning 1650-55 (sml. oversigten over inventar) blev korgulvet hævet tre trin for at give plads til en underliggende gravkrypt. Samtidig lagdes nye *lofter*, som endnu for størstedelen er bevaret med en sjælden, malet dekoration fra 1651 (se lofts-malerier). Lofterne består af et øvre bræddelag, hvilende på bjælkerne, og et lag sømmet på bjælkernes underside. Dette egentlige loft inddeles af profillister i store kvadratiske felter, fire i koret, tolv i skibet. Korloftet er fornyet 1938 med en midtroset nogenlunde svarende til den oprindelige (fig. 13), der havde malede våbener for Wenzel Rothkirck og hans to hustruer. Barokloftet, der har paralleller i Sønderjylland og i Bække (Anst hrd.), er bevaret i skibet bortset fra vestenden og det sydøstre felt over prædikesto-

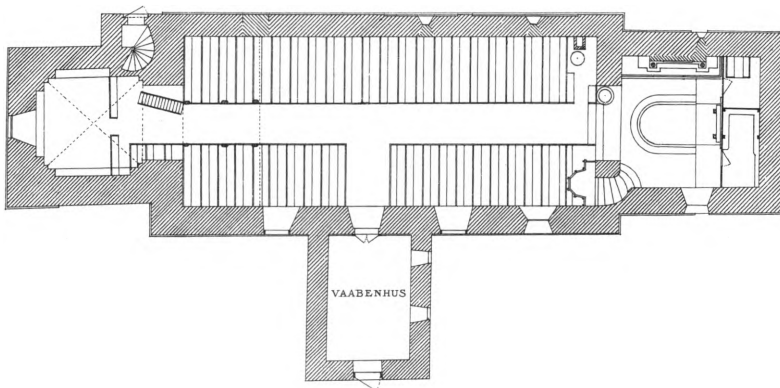

Fig. 11. Grundplan 1:300, målt og tegnet af Valdemar Koch 1885. Efter Danske Tufstenskirker. – *Grundriss*, 1885.

Fig. 12. Kirken set fra nordøst. Hude fot. o. 1905. – *Nordostansicht der Kirche. 1905.*

len. Disse dele, der som korloftet var blevet udskiftet med tynde, smalle brædder 1891, er fornyet 1938, da også en del profillister blev nysgjort.

Kirken havde 1791²² i alt fem *vinduer*, fire i syd og et i tårnrummets vestmur. Sydsidens vinduer er formodentlig udvidet allerede i middelalderen, men uvis i hvilken form. På Valdemar Kochs tegning 1885 (fig. 4) har de to vestre, på hver sin side af våbenhuset, retkantede trækarmer, hver med 28 små ruder, vel et træk fra 16-1700'erne. De to østre, derimod, havde o. 1880⁶ fået rundbuede rammer, indfattet i granit. Ved restaureringen 1938 bibeholdt man det rundbuede, granitindfattede vindue i koret, mens skibets tre vinduer af hensyn til de nyfremdragne loftsmalerier gjordes lidt lavere og fik de nuværende, retkantede karmer af træ med blyindfattede ruder.

Hovedstandsættelsen 1891, hvortil der flere gange er refereret, kom i stand efter et forudgående, såkaldt »særligt syn« 1887 og omfattede bl. a. kirkens gulve, tårn og våbenhus.⁶ Endnu en *restaurering* blev gennemført 1938 under ledelse af arkitekt Aage Bugge, Varde.¹⁵ Herunder blev Rothkircks store epitafium flyttet og loftsmalerierne fremdraget, og foruden de nævnte ændringer af gulv og vinduer blev også syd-døren udvidet.

Opvarmning. Kirkens første varmeapparat, en kakkellovn, blev o. 1881⁶ opstillet i skibets nordøstre hjørne. Den afløstes kort tid efter, sandsynligvis 1891, af en større cylindrisk ovn, som tjente kirken, indtil der 1938 blev indlagt el-varme.¹⁵

Forud for en større restaurering står kirken 1989 fremdeles med blytækte tage og hvidtet ude og inde. Granitkvadrene i koret og nederst i

skibets langmure blev efter provstens påbud 1882⁶ rensat for kalk og har siden stået i blank mur.

†*Kalkmalerier* (fig. 60), o. 1500-20(?). Under reparation af tårnhvælvet fremkom 1969 over nordre vægbue et fragment af en rød og sort dekoration, bestående af sparer og udløbende, krabbeagtige blade. Søgefelter på ribber og kapper andre steder i hvælvingen viste ikke yderligere spor af bemaling. Dekorationen, der er udført i den såkaldte Liljemesters manér (jfr. Skast, s. 1892), blev efter undersøgelsen igen overhvidtet.

LOFTSMALERIER

På kirkens træloft fra midten af 1600'rne (jfr. ovf.) konstateredes 1934 en oprindelig malet udsmykning, som dateres ved årstallet 1651 på den troset i korloftets midte (fig. 13).²³ I første omgang fremdrog man kun rosettens bemaling med våbener og initialer for Wenzel Rothkirck og hans to hustruer samt farveprøver på et par løse loftsbrædder. 1936 medførte en nærmere undersøgelse i ét af skibets 12 lofts-felter fundet af et stort maleri forestillende S. Bartolomæus

(fig. 15), det første af en serie apostelbilleder på skibets loft, som herefter blev fremdraget og istandsat ved restaureringen 1938. Af de oprindelig 12 apostle var bevaret syv samt den øvre halvdel af yderligere to. Det øvrige var ødelagt ved en fornyelse af træværket 1891 med smalle loftsbrædder, der omfattede skibets vestende (to hele og to halve felter) samt det sydøstre felt over prædikestolen. De delvist bevarede apostle (nr. 9 og 10) suppleredes 1938 af Peter Kristian Andersen, mens den anden restaurator, Ejnar V. Jensen, 1941 nymalede de tre helt ødelagte apostle (nr. 2, 11 og 12) i stil med de bevarede.²⁴

Loftsfornyelsen 1891 havde også omfattet korloftet, hvis eneste gamle rest, den nævnte †midtroset, blev stjålet (og brændt) under arbejderne i kirken 1938. I stedet opsattes en ny med påmalet Jesumonogram, og korloftet fornyedes med fire felter, opdelt af profilribber som skibets. Loftet stod uden udsmykning indtil 1955, da maleren Ingolf Røjnbæk forsynede det med malerier af de fire evangelister i medaljoner, fordelt på lofts-felterne.

1) (Fig. 13-19) 1651, udført på foranledning af Wenzel Rothkirck og Dorthe Abildgaard, formentlig af Ribemalerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?). Bemalingen er kun bevaret og til dels rekonstrueret i skibet, hvis næsten kvadratiske lofts-felter rummer store ovale medaljoner med legemsstore fremstillinger af stående apostle. En kraftig rød kant med hvide randstriber indrammer apostlene, der forekommer hurtige og utvungne i udførelsen, idet man dog bag de fleste fornemmer de to Ribemalers almindelige forlæg: en apostelserie, stukket af Raphael og Johannes Sadeler (jfr. s. 1702).²⁵ Nærmest forlæggene kommer apostlene Johannes og Bartolomæus (nr. 6 og 8). Da stikkene udgøres af brystbilleder, må figurenes underdel og maleriernes baggrund være malet på mere fri hånd, vel til dels sammenstykket fra andre forlæg. Apostlene er kraftfuldt fremstillede, karakteriseret med faste, hurtige penselstrøg, krop-pene måske lidt overvægtige og »sækkagte«. Baggrunden er overalt en himmel med mørke skyformationer, hvorfra gyldne strålebunder falder ned over noget lysere himmelpartier og et

Fig. 13. †Roset fra korloftet, 1651, med våbener for Wenzel Rothkirck og hans hustruer (s. 1844, 1847). Peter Kr. Andersen fot. 1935. — †*Rosette von Chordecke, 1651, mit Wappen für Wenzel Rothkirck und seine Ehefrauen.*

Fig. 14. Indre set mod øst. NE fot. 1983. – *Innenansicht nach Osten.*

landskab med mere eller mindre fantastiske bygninger. Apostlene, der frembærer deres respektive attributter og har navnene anført med sorte versaler, er vist barfodede, næsten alle iført røde kapper over lange kjortler, der fremtræder i blå, grønne og røde toner. De beskrives fra øst, begyndende i det nordøstre hjørne: 1) »S. Petrus«, frontal, næsten uden skuldre, med hvidt hår og kort fuldskæg. Han samler med højre hånd kappen foran brystet og bærer to nøgler i den venstre. Baggrunden er et bjergrigt landskab med en kirke og spiret af et fjernt renessancetårn. 2) »S. Pavls«, nymalet 1941 med Wenzel Rothkircks ansigtstræk og et stort sværd foran sig. 3) »S. Iacobus Maior«, set fra venstre, vandrende med pilgrimshat på ryggen, holdende en lang korsstav foran sig – nogenlunde som på nævnte forlæg, hvor der dog er tale om en stav med ransel. Også hatten ses tilsvarende

på stikket, men dens muslingskal på opslaget er udeladt. Baggrunden er et landskab med fjerne slotsagtige bygninger. 4) (Fig. 16) »S. Andreas«, næsten frontal med tværstillede fødder og et kraftigt skråkors foran sig. Han holder korset på en måde, der må gå tilbage til Johannes Sadelers stik, men som synes at lade apostelen gennemføre af én af korsarmene. Baggrundens bjergtoppe krones af bygninger med store kupler. 5) (Fig. 17) »S. Philippus«, set delvis fra højre, vandrende tungt med sit kors foran et landskab med store, delvis ruinerede bygninger og en høj obelisk. 6) (Fig. 18) »S. Iohannes«, set halvt fra højre med ansigtet i profil og den svære højre hånd hævet velsignende over kalken. Højre fod er rekonstrueret. Baggrunden er bjerge med fjerne kuppelbygninger. 7) »S. Thomas«, frontal, med blikket rettet let mod venstre, spyddet i venstre hånd og kappen foldet op over højre

Fig. 15-16. Loftsmalerier, 1651, tilskrevet Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?) i Ribe. 15. Apostlen Bartolomæus (s. 1846). 16. Apostlen Andreas (s. 1845). Ejnar V. Jensen fot. 1938. – *Deckengemälde, Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, zugeschrieben, 1651.* 15. *Der Apostel Bartholomäus.* 16. *Der Apostel Andreas.*

arm. Baggrunden er et kuperet landskab med bygninger af lidt mere hjemligt tilsnit. 8) (Fig. 15) »S. Bartholomevs«, frontal, med hovedet vendt let mod højre. Han holder kniven foran sig i højre hånd og bærer kappens folder over venstre arm, hvis hånd hviler imod brystet. Apostelen står i en silhouetagtig forgrund foran et skovlandskab med huse og tårne. 9) »S. Mathevs«, frontal med hellebard i højre hånd. Kun maleriets øvre halvdel er original, mens benene er rekonstrueret 1938 ligesom det meste af landskabet med danske huse og en kirke med tagrytter. 10) »S. Ivdas Thadevs«, næsten frontal, med spyd i venstre hånd, der ligesom skulderen er nymalet ved restaureringen. Kun de allerøverste af baggrundens bjerge er originale, idet maleriets nedre halvdel er en fri nymaling. 11) »S. Simon«, nymalet 1941 med sav i vestre hånd. I baggrunden har restauratør øjensynlig malet Tjæreborg kirke og Krogsgård. 12) »S.

Iacobvs Minor«, nymalet 1941 på baggrund af bjerglandskab med en stor by.

Loftets profilribber har en mørk grøn bemaling, der hviler på fundne spor, mens partiene omkring apostelmedaljerne nu står i blankt fyrretræ bortset fra enkelte ca. 15 cm høje, rødkindede barne- eller englehoveder (fig. 19), der er rester af en hovedsagelig ornamental baggrundsmaling. Hovederne, hvoraf i alt otte er bevarede (fortrinsvis omkring Andreas), er placeret ved billedovalernes ender og i felternes hjørner. Mellem dem må der have været en baggrund af blad- eller rulleværk, hvoraf nu kun en ubetydelig rest er i behold i Johannes' felt: dele af to brede, brune linjer, som har krydset hinanden, samt lidt af et tyndt, hvidt strøg med en volut. Ornamentikkens helt ødelagte tilstand jævnført med de yderst velbevarede figurmedaljoner, skyldes vistnok, at de sidste har været dækket af et eller flere lag beskyttende lak.²⁶

Fig. 17-18. Loftsmalerier, 1651, tilskrevet Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?) i Ribe (s. 1845). 17. Apostlen Filip. 18. Apostlen Johannes. NE fot. 1989. – *Deckengemälde, Sten Adamsen und Hans (Jensen oder Bølling?), Ribe, zugeschrieben, 1651. 17. Der Apostel Philippus. 18. Der Apostel Johannes.*

Under restaureringen konstateredes blandt brædderne i skibets loft enkelte lidt tyndere og smallere, også med malerirester. De lod sig ikke indpasse og stammer derfor rimeligvis fra det samtidige ↑korloft. Farverne var de samme som på skibets loft, og der konstateredes rester af et hoved og en velbevaret fod med noget af kjortelen, hvilket antyder, at også koret har haft figurmaleri (de fire evangelister?). Brædderne er siden forsvundne,²⁷ ligesom korloftets ↑midtrosot (fig. 13), der som nævnt blev stjålet 1938. Den var cirkulær, indfattet af en krans med fire ombindinger. På sort bund var malet tre våbener, Rothkirck flankeret af Reedtz (heraldisk højre) og Abildgaard; farverne var heraldiske bortset fra Abildgaardvåbnet, der havde sølvbund, sort vidjegærde og gyldne æbler. Over våbenerne læstes initialerne, »W.R.K.« for Wenzel Rothkirck, »K.R.« for hans første hustru Karen Reedtz og »D.A.« for Dorthe Abildgaard, og

forneden stod årstallet »1651«. Kransen stod grøn med forgyldte ombindinger.

Malerierne kan jævnføres med samtidige loftsudsmykninger i herregårde og bedre borgerhuse.²⁸ I kirker kendes enkelte eksempler på tilsvarende malede trælofter, fortrinsvis sønderjyske (Burkal, DK.SJyll. s. 1630), ligesom dekorationsmønstret med apostelmedaljoner har sidestykker i tidens kalkmalerier.²⁹ Loftsmalerierne må tilskrives Ribemalerne Sten Adamsen og Hans (Jensen eller Bølling?), der i disse år udførte tilsvarende apostelmalerier (brystbilleder) på pulpiturer i Grimstrup (1642, s. 1702f.), Guldager (1652) og Vilslev (Gørding hrd.).³⁰ Årstallet 1651 på den stjalne loftsrosot daterer sandsynligvis både korets og skibets udsmykning, om end det er tænkeligt, at arbejdet kan have strakt sig ind i det følgende år, da prædikestolen blev nystafferet, vistnok af de samme malere (jfr. ndf.).³¹ Den hurtige og lidt grove

Fig. 19. Loftsmaleri, 1651, engle- eller børnehoved, en rest dekoration omkring apostelmedaljonerne (s. 1846). NE fot. 1989. – *Deckengemälde, 1651. Engelsoder Kinderkopf. Reste von einer Ausschmückung um den Apostelmedaillons.*

penselføring må skyldes, at arbejdet er udført i en ikke særlig behagelig, liggende stilling under det nyopsatte loft. Ifølge restaurator er kun apostelmedaljonerne blevet beskyttet med lak, mens den omgivende ornamentik formentlig snart har løsnet sig, hvorfor den er blevet skrabet af, rimeligvis engang i 1700'rne. En overstrykning af hele dekorationen med gråt er formentlig fra 1793, siden opmalet tre gange i grå og hvide toner, senest øjensynligt efter restaureringen 1891.³² Da den sidste af disse nymalinger ikke fandtes på de formodede rester af det gamle korloft, må fornyelsen af dette og af den vestlige del af skibets loft rimeligvis være foretaget i forbindelse med 1891-restaureringen.

2) 1955, udført af Ingolf Røjbæk på korloftet. I hver af loftets fire felter er malet en medaljon med en skrivende evangelist og små scener fra evangeliene. Evangelistnavnene er anført i versaler nederst på medaljonerne, mens symbolvæsnerne ses i sviklerne nærmest midtrossen, der rummer et Jesumonogram. I nordøst ses »S. Lukas«, i sydøst »S. Markus«, i nordvest »S. Johannes« og i sydvest »S. Mattæus«. Farverne er lyse, domineret af blå.

INVENTAR

Oversigt. Ældst blandt kirkens righoldige inventar er den romanske granitdøbefont. Senmiddelalderen repræsenteres af figurerne fra en senkatolsk højaltertavle, et korbuекреucifiks og en jernbunden *kirkekieste, der nu er i Esbjerg Museum, mens en tårklokke med årstallet 1400 og navnene på de daværende kirkeværg er omstøbt 1854.

Stolestaderne i egnens karakteristiske ungrensancesanceformer stammer fra en nyindretning i slutningen af 1500'rne, ligeledes den noget finere skårne prædikestol, der er dateret 1586 og muligvis oprindeligt har været opsat som lektorieprædikestol foran korbu.

Indretningens dominerende barokkarakter skyldes en omfattende fornyelse i første del af 1650'rne, da rummet moderniseredes og forskønnedes for at kunne danne en værdig ramme om begravelsen for Wenzel Rothkirck til Krogsgård og hans slægt. Endnu før det prægtige epitafium blev opsat 1652, skænkede Rothkirck og hans 2. hustru Dorthe Abildgaard 1651 de svære alterstager, og samme år må den omfattende loftsbehandling være udført eller i det mindste påbegyndt (jfr. ovf.). 1652 blev prædikestolen forsynet med himmel og moderniseret med barokke skæringer. Dette arbejde udførtes øjensynligt af Jens Olufsen fra Varde, mens leveringen af den nuværende altertavle betroedes den mere professionelle Anders Mortensen i Odense. Tavlen er ikke dateret, men den er formentlig først opsat efter Rothkircks død 1655. Samtidig med nyindretningen, hvortil må have hørt nye tårherskabsstole for Krogsgård, skænkede Johan Sturke og hans hustru Dorthe Pedersdatter 1652 en lysekrone.

1700'rne er i dag kun repræsenteret ved en salmennummertavle, vistnok fra 1793, 1800'rne hovedsageligt ved altersølvet, der er leveret 1842 af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe.

Farvesætning og istandsættelser. Sin nuværende fremtræden har kirkerummet i det væsentlige fået ved en gennemgribende *istandsættelse* 1938. Den omfattede en flytning af Rothkircks epitafium fra dets gamle plads i koret til skibets nordvæg, men tilstræbte ellers hovedsageligt en genskabelse af barokindretningen, hvis apostelmalerier afdækkedes på skibets loft. Altertavlen blev så vidt muligt genskabt også i farvesætningen, mens der på prædikestolen frilagdes og suppleredes en bemaling fra 1652, vistnok sammenhørende med loftets. De gotiske alterfigurer blev opsat i en art rekonstruktion og nymalet i brogede farver sammen med krucifikset, mens stolestaderne normaliseredes; deres nuværende lyse bemaling har staderne først fået 1980.

En *istandsættelse* 1793 betød en stærk nedskæring af barokaltertavlen, der anbragtes i en panelvæg med

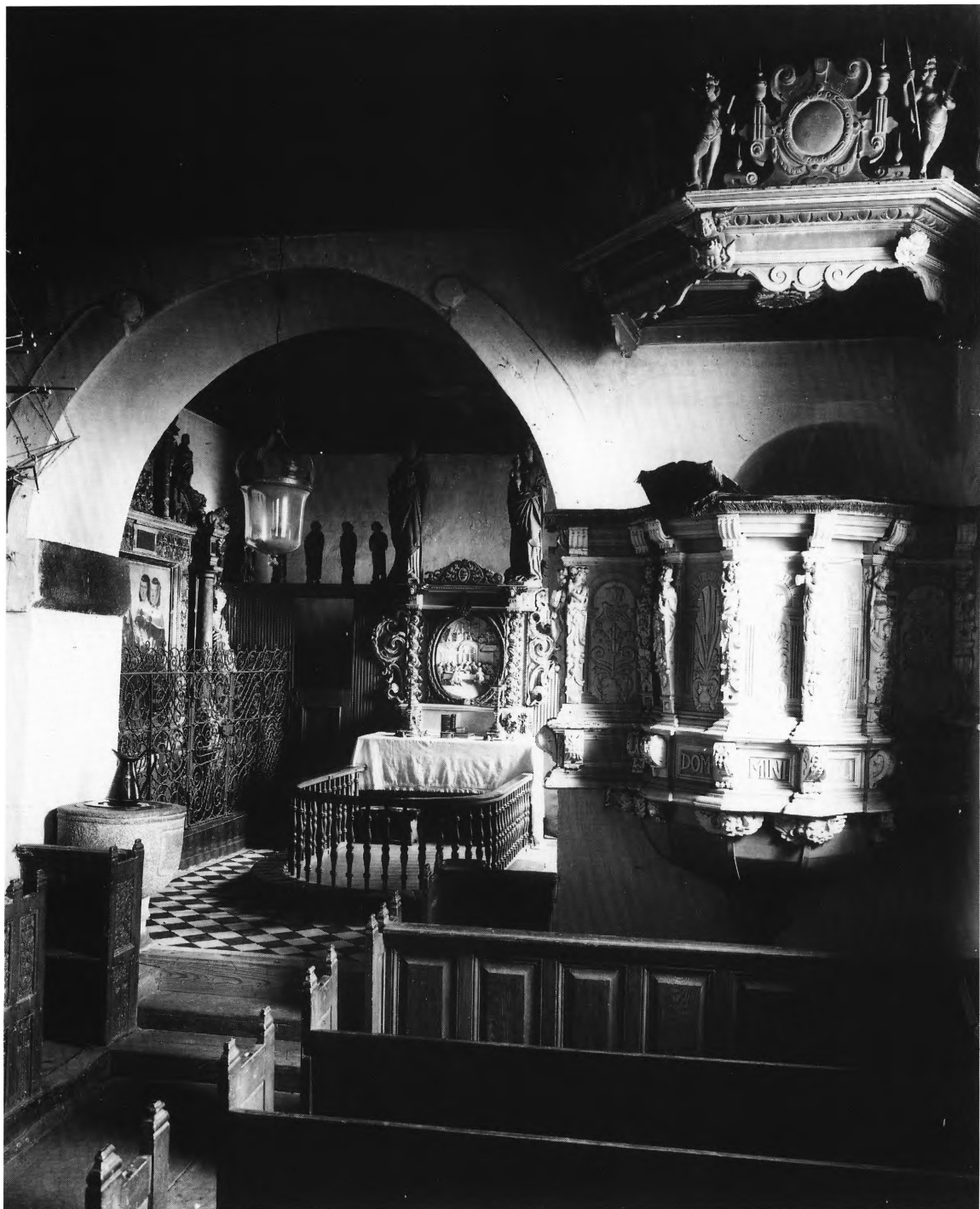

Fig. 20. Indre set mod øst. Hude fot. o. 1905. – *Innes nach Osten, 1905.*

halvdøre, som førte ind til en rummelig \ddot{r} skriftestol og en \ddot{r} degnestol bagved. Til arrangementet hørte også de gamle gotiske figurer, der anbragtes øverst på en noget aparte vis. Udover den lidt usædvanlige sal-

menummertavle stammer formentlig også nogle sekundære, fordybede indskrifter på altertavle og døbefont fra restaureringen 1793. Den iværksattes af kirkejeeren, justitsråd Johan Ludvig Bruun, der

Fig. 21. Altertavle, o. 1655, udsnit af vinge med bruskmasker (s. 1852). NE fot. 1983. – Altarbild, um 1655. Detail vom Seitenhang mit Maskaronen aus Knorpelwerk.

Fig. 22. Altertavle, o. 1655, udsnit af postament med bruskmasker (s. 1852). NE fot. 1983. – Altarbild, um 1655. Detail vom Untersatz mit Maskaronen aus Knorpelwerk.

indrettede sig en ny \dagger herskabsstol i skibets vestende, ligesom også det øvrige stoleværk blev reguleret. 1794 kunne præsten rose ejeren for at have sat kirkens indre i en så herlig stand, at den nu kunne »pukke med de smukke kirker i landet«. Om en *istandsættelse 1845*, der omfattede nymaling af alt inventar, vidnede et vers på kirkens \dagger pulpitur, hvori maleren Niels Hansen priste kirkens ejer af samme navn. 1891 fornyedes stolebænkene, der fik egetræsmaaling, mens hovedparten af det øvrige inventar blev overtaget med lyse toner.

Alterbordet, fra 1938, er et panelværk af fyr, 140 × 102 cm, 104 cm højt, opsat 66 cm fra korets østvæg. Det har tre profilfyldinger på forsiden, to på kortsiderne. Bagsiden udgøres af to store låger fra 1700'erne, stammende fra en (\dagger)panelvæg, der 1793-1938 flankerede altret (jfr. ndf.). De har begge to profilfyldinger og er fæstnet med gamle bukkehornsbeslag.³³ Mens de genanvendte låger står i blank eg, er alterbordets øvrige bemaling fra 1938, rammeværket lysgrønt, listerne røde, hvide og gule; fyldingerne er mørkebrune, forsiden med krans, hvori læses: »Gud/ alene/ Æren« (gule versaler på blå bund). Det ældre \dagger alterbord, der omtales som en simpel, sammenslået trækaske, var formentlig fra 1793, da hele alterpartiet må være blevet rykket noget frem i koret (jfr. ndf. og fig. 11).

\dagger Alterklæder. 1715 nævnes et alterklæde af rødt fløjl med sølvgaloner og broderi, skænket af Elisabeth Rosenkrantz (\dagger 1721).²⁰ Også 1791 var klædet af rødt fløjl.²²

Altertavle (fig. 23), formentlig 1655, med våbener for Wenzel Rothkirck og hans hustruer Kirsten Reedtz og Dorthe Abildgaard, et arbejde i elegant og vilter brusksbarok, tilskrevet billedskæreren Anders Mortensen i Odense.³⁴ Tavlen består af bredt postament, næsten kvadratisk storstykke og et topstykke med brudt gavlf, der i hovedsagen er en rekonstruktion fra istandsættelsen 1938.

Storgesimsen bæres af to fritstående, løvomvundne snosøjler med vinløvkapitæler, der står foran brede rammestykker med tilsvarende, reliefskårne søjler, som indfattes af flammelister. Søjlerne flankerer et storfelt med højovalt relief, der kantes af flammelister og i sviklerne indfattes af bruskværk og akantusløv. Reliefet (fig.

Fig. 23. Altartavle, o. 1655, med våbener for Wenzel Rothkirck og hans hustruer, tilskrevet billedskæreren Anders Mortensen i Odense (s. 1850). NE fot. 1983. – Altarbild, mit Wappen für Wenzel Rothkirck und seine Ehefrauen. Dem Bildschnitzer Anders Mortensen aus Odense zugeschrieben, um 1655.

Fig. 24. Altertavle, o. 1655, toprelief, Gravlæggelsen (s. 1853). NE fot. 1983. – *Altarbild, um 1655. Relief von Grablegung.*

Fig. 25. Altertavle, o. 1655, storfeltets relief af Nadveren og Korsfæstelsen (s. 1850f.). NE fot. 1983. – *Altarbild, um 1655. Mittelfeld mit Relief von Abendmahl und Kreuzigung.*

25) viser Nadveren på baggrund af et korsfæstelsespanorama foroven, begge motiver skåret efter forlæg af Hendrick Goltzius. Nadverscenen, hvor Judas rejser sig og næsten vælter sin skammel, gengiver ret nøje et stik fra 1585,³⁵ idet dog perspektivet er drejet, så bordscenen ses let ovenfra. Forlægget har også leveret interiøret med perspektivisk kassetloft og et centralt vindue, åbent ud til et landskab med træer. Golgathascenen ovenover følger stikket i Goltzius' passionsserie fra 1596-98, hvis højformat Anders Mortensen dog har måttet brede ud ved at flytte forgrundens figurgrupper ud til siderne.³⁶

Til Nadvermotivet svarer en sekundært indskåret versalindskrift i postamentfeitet: »Min Siæl naar du annammer her/ din Iesu Legeme og Blod i hellig Bod./ For Soneren din Borgen er/ at ald Din Syndeskyld fra Adams Fald/ ved ham allene ydes/ og af hans Bord paa denne Iord/ en himmelsk for Smag Nydes«. Postamentfeitet flankeres under storsøjlerne af kraftige fremspring, der på siderne har bruskmasker (fig. 22), fortil våben for Wenzel Rothkircks hustruer Kirsten Reedtz (i nord) og Dorthe Abildgaard. Rothkircks eget våben er anbragt på arkitraven lige over storfeltet, indrammet af storfrisens sekundært indskårne versaler: »Min Siæl din/ Tilid hav// til Iesu Testa/mentes Pagt// Ved Nat/tevangt// som han i Brød/ og Viinen gav// til/ Pandt// At du ved ham paa/ Iorden vandt// en herlig Him/mels Føde// Og der/for nu// kom ham/ i Hu// som offret/ for dig døde«. Frisen har yderst diamantbosser og over storsøjlerne fremspring, der fortil prydes af bøjle med englehoved over tandsnit, på siderne af diamantbosser. Arkitraven ledsages af forkrøppet tandsnit, kronlisten af to tilsvarende bladborter. Storvingerne udgøres af viltret og knortet bruskværk med groteske masker (fig. 21).

Topstykket er 1938 rekonstrueret på grundlag af bevarede dele og en jævnførelse med Anders Mortensens altertavle i Dalum kirke (Odense amt). Det fremtræder som en forenklet udgave af storsykket, kronet af en brudt gavl med frifigur af den opstandne Kristus, der flankeres af to romerske soldater yderst på topgesimsen. Op-

Fig. 26. Alterindretningen 1793-1938 (s. 1854) med aflukke for †skriftestol og (†)degnestol bagved (s. 1864). Hude fot. 1905. – Altareinrichtung 1793-1938, mit Zimmerchen für †Beichtstuhl und (†)Küsterstuhl.

rindeligt er kun toprelieffet, Gravlæggelsen (fig. 24), ét af frisens englehoveder og to af topfigurerne, Kristus (fanen ny) og den søndre soldat, hvis hoved er fornyet.

Tavlens bemaling er fra 1938, inspireret af da konstaterede originale rester. Reliefferne står i en grå perlefarve med lidt forgyldning, snosøjlerne brune med forgyldning og grønt løv, rammeværket til dels med grå og grøn marmorering. Indskriftfelterne er sorte og deres bogstaver trukket op med forgyldning. I den ny topfrise er tilsvarende anført et vers af Inge-mann: »For os han i Gravens Dyb steg ned...«, og på sydkanten af frisen er noteret: »Aar 1938 istandsattes Altartavle, Prædikestol og Krucifiks under Nationalmuseet ved Einar V. Jensen«.

Tavlen lader sig ikke sikkert tidsfæste nærmere end til perioden 1649-57.³⁷ Men placering

gen af hustruvåbnerne på postamentet og Wenzel Rothkircks eget våben midt i tavlens opadstigende frelsesprogram synes at gøre den til en art mindestiftelse for ham. Derfor er tavlen rimeligvis først opsat af Dorthe Abildgaard efter hans død i marts 1655,³⁸ og den kan meget vel være bestilt året før i forbindelse med Wenzel Rothkircks ophold i Odense, da han blev alvorligt syg.³⁹ Sit nærmeste sidestykke – og måske direkte forbillede – har tavlen i Anders Mortensens kun få år ældre altertavle i Dalum kirke, hvis overdel har lignende topfigurer.⁴⁰

Tavlen må efter topstykkets rekonstruktion fremtræde nogenlunde i sin gamle form. Af oprindelige stafferingsrester, lagt på en tyk kridtgrund, fremgår, at reliefferne fra første færd har været bemalet med farver og forgyldning. På storsøjlerne er iagttaget guld, grønt og rød sølv-

Fig. 27. Figurer fra (†)altertavle, o. 1500 (s. 1854), opsat på bagklædning fra 1938. Ejnar V. Jensen fot. 1941. – *Figuren eines (†)Schnitzaltares*

lasur på vinløvets grene, blade og frugter, og storvingerne har haft smalteblå bund for bruskværkets grønne og røde søvlasur og forgyldning. Hertil må have hørt påmalede indskrifter.

1715 var en del billeder og lister løse, andre nedfaldne og henlagt i kirkekisten.²⁰ Ved en istandsættelse 1793 blev tavlen reduceret og en særegen nyopstilling etableret (fig. 26). Hele alterpartiet rykkedes frem i koret og blev ved siderne forsynet med høje paneler og døre til afskærmning af en nyindrettet †skriftestol og (†)degnestol bag altret (jfr. ndf.). Panelet afsluttedes foroven af en profileret bjælke, der gik fra væg til væg og støttede mod tavlens bagside i højde med storgesimsen. Herover blev hele tavlens topstykke fjernet og erstattet af en lille udskåret ornamentgavl i gennembrudt storakantus omkring en højoval medaljon med frakturindskriften: »Gud alleene Ære«. Gavlen, øjensynligt en genanvendt epitafiedel forsynet med ny indskrift (jfr. ndf.),⁴¹ blev yderst på storgesimsen flankeret af uforholdsmæssigt store figurer af S. Klemens (i nord) og Maria med barnet fra kirkens sengotisk altertavle (jfr. ndf.), mens

dennes mere beskedne apostelfigurer fik plads på bjælken nord og syd for altret. Formentlig ved samme lejlighed har tavlens postament og storfrise fået sine indskårne versalindskrifter og alt er blevet malet. Herefter kunne præsten notere, at kirkens indre nu ved ejeren justitsråd Bruuns indsats var sat i så herlig stand, at »menigheden og jeg der med dobbelt fornøjelse kan samles til den offentlige Gudstjeneste«.²¹

1845 blev altertavlen »smukt opmalet« i fortrinsvis lyse toner (jfr. fig. 26).⁶ Ved Jacob Helms' besøg 1873 fandt han Gravlæggelsesrelieffet fra det nedtagne topstykke ophængt i skibet over indgangen. I behold fra topstykket var også to af topfigurerne og et englehoved (opsat på prædikestolen), der fandt anvendelse ved rekonstruktionen af altertavlen 1938.

(†)Altertavle (fig. 27), o. 1500, bevaret er de 15 figurer og et stykke stavværk, siden 1938 opsat på glat fyrrepanel, der efterligner tavlens gamle opbygning med midtskab og fløje. Hovedfeltet rummer tre storfigurer, en Nædestol flankeret af Maria med barnet (til venstre) og S. Klemens, fløjene de 12 apostle fordelt i to rækker.

Den centrale Nådestolsgruppe (fig. 29), 125 cm høj, er traditionelt fremstillet som et tron-sæde med en aldrende Vorherre i kongeligt skrud, der fremholder sin søn i skikkelse af en smertensmand; ved siderne to engle. Gruppen er hårdt medtaget. Vorherre, med en ualmindelig vilter hårpragt, har mistet kronespirene, smertensmanden mangler armene, og det samme gælder englenerne, der formentlig har båret lidelsesredskaber. Andre dele er fornyet og udbedret 1938, således smertensmandens højre underben og venstre knæ samt partier af Vorherres lange folderige klædning og fodstykket, der var stærkt opædt af råd (jfr. fig. 29). Maria (fig. 28), 136 cm høj, bærer det nøgne, krølhårede barn på sin højre arm; den venstre er afbrudt ligesom kronens spir. Hendes ansigt, kranset af bølgende hår, er langt og smalt, let vendt mod barnet, der bevæger benene ivrigt og rækker venstre arm ud efter en nu forsvunden genstand (en frugt?), som moderen må have holdt frem. Maria er iført fodsid kjole og kappe, hvorunder der forneden stikker en sko frem. S. Klemens, 142 cm høj, er skægløs med pavekrone og fodsid kappe med kantbånd, der holdes sammen af et cirkulært spænde med skjold. Han holder i højre hånd en bog, mens den venstre er afbrudt; den må i sin tid have holdt et anker, pavens attribut.

Apostelfigurene, ca. 60 cm høje, der for de flestes vedkommende har mistet attributtet, er vist barfodede i fodsiden kjortler og kapper. De beskrives fra venstre begyndende i øvre række: 1) Med skaldepande og langt skæg; på højre arm hviler en lukket bog, mens den venstre har båret attributtet. 2) Med overkroppen ejendommeligt drejet mod højre, begge arme afbrudt. 3) Johannes, skægløs, gørende korsets tegn over den forgiftede kalk. 4) (Fig. 30) Formentlig Peter, flenskallet, med en bog i venstre hånd, delvist indhyllet i kappen; højre arm er afbrudt. 5) (Fig. 30) Med åben bog i højre hånd, den venstre afbrudt. 6) (Fig. 30) Med langt hår og tvedelt fuldskæg, åben bog i venstre hånd, den højre afbrudt. 7) Paulus, med åben bog i venstre hånd, et stort sværdfæste i den højre (klingen mangler). 8) Skægløs med høj pande, skindkrave, lukket bog i højre hånd og i den venstre en kort

Fig. 28. Maria med barnet, figur fra (†)altertavle, o. 1500 (s. 1855). NE fot. 1983. – *Madonna mit Kind, Figur eines (†)Schnitzaltars, um 1500.*

pind eller rest af en stav (nyere?). 9) Jakob den ældre iført pilgrimsdragt med ibskal på hatten. Højre hånd hviler på venstre underarm, hvis hånd nu mangler. 10) Mattias, holdende øksen foran sig med begge hænder. 11) Formentlig Simon, skægløs med lukket bog i højre hånd, i den venstre et fæste, formentlig for en forsvundet savklinge. 12) Med stort skipperskæg, højre hånd holder en åben bog, den venstre er afbrudt.

Alle figurer, der er kraftigt hulede fra bagsiden, står på kantede konsoller fæstnet til bagklædningen. Over midtfeltet er opsat et stykke gennembrudt stavværksbaldakin, midtpartiet fra det gamle hovedskab med en bred kølbue og halvdelen af to smallere ved siderne.

Figurene står med hvidlig karnation og dragter i dæmpede grå, brune, grønne og blå farver

Fig. 29. Nådestolen, figurgruppe fra (†)altertavle, o. 1500 (s. 1855, jfr. fig. 27). Niels Termansen fot. 1917. – *Gnadenstuhlfabrik og Appla i enes (1900) nykirkelig udbag*

altret og var 1917 stærkt forkommen (fig. 29). Restaureringen og nymalingen 1938 blev fulgt op af en ny snedkermæssig istandsættelse af figurer og bagklædning 1985. Baldakinen, der siden 1938 havde været opsat på hovedet (jfr. fig. 27), blev samtidig vendt.

fra 1938. Herunder er der 1985 iagttaget en ældre bemaling i blå og hvidt på en kridtgrundslignende bund. Bagklædningen står i blankt træ med en lyseblå glorie malet bag figurerne hoveder. Opsat vestligt på skibets nordvæg.

Tavlens opbygning må i alt væsentligt have

svaret til den nuværende opstilling, idet der har været tale om en sengotisk højaltertavle svarende til eksempelvis Jernes (s. 984), Lundes (s. 1113), Oksbys (s. 1395) og Vester Starups (s. 1660). Det nærmeste sidestykke synes at have været en tavle i Vilslev kirke (Gørding hrd.), hvis Nådestolsgruppe har samme udformning

med engle ved siderne, ligesom Mariafiguren er nært beslægtet, med samme lange smalle ansigt. Tilstedeværelsen af den store figur af pave Klemens antyder, at kirken snarest har været viet denne helgen (jfr. eksempelvis Jerne, Lunde og Vester Starup).

Tavlen, der midt i 1600'erne er blevet fortrængt af den nuværende, var endnu 1766 fuldt bevaret, ophængt på skibets nordvæg over for døren. Her nævnes Treenigheden i midten, Maria til den ene side og til den anden »paven«, hvis navn læstes »Sanctus Clemens«. På fløjene sås apostlene; alt omtales som stærkt forgyldt, og nederst (på predellaen?) var anført et citat fra Joh. 3,16 (»Thi således elskede Gud verden...«).⁴²

1793 benyttedes figurerne som pryde i den ovennævnte nye korindretning, idet Maria og pave Klemens blev opsat yderst på barokaltartavlens storgesims, apostelfigurerne på skillevæggen ved siderne (jfr. fig. 26). Nådestolsgruppen indgik ikke i arrangementet og alterskabet må være blevet kasseret bortset fra det bevarede baldakinstykke, der fæstnedes til korloftet over altret.

1845 blev figurerne malet med det øvrige alterparti.⁶ Da Helms 1873 beskrev figurerne, manglede Maria og Klemens allerede henholdsvis højre og venstre arm. Nådestolen, som han fandt hensat i tårnummet og siden på våbenloftet, på enes (1900) nykirkelig udbag altret og var 1917 stærkt forkommen (fig. 29). Restaureringen og nymalingen 1938 blev fulgt op af en ny snedkermæssig istandsættelse af figurer og bagklædning 1985. Baldakinen, der siden 1938 havde været opsat på hovedet (jfr. fig. 27), blev samtidig vendt.

Altersølv, 1842,⁶ udført af Johan Jacob Heinrich Rühle i Ribe. *Kalken*, der er 21 cm høj, har sekstunget fod med høj standkant og et lille pånittede krucifiks mellem to af tungerne. Skaftledene er cylindriske, det nedre let svejet, det øvre konkavt, knoppen er sekstunget med fir-kantede bossere. Bægeret, der hviler i en godronneret kurv, er halvkugleformet og forsynet med en nyere hældetud. På standkanten er med skrifskrift graveret: »Tjæreborg Kirke«, og på un-

dersiden ses Rühles gentagne mærke (Bøje 1982, nr. 6806) samt Ribes bymærke (Bøje 1982, nr. 6774). *Disken*, der måler 13 cm i tvm. og har en spinkel profilkant, bærer på undersiden samme stempler som kalken. Et nyere *altersæt* (med oblatæske) har påskriften »Tjæreborg Kirke 1974« og er leveret af Dansk Paramenthandel, mærket »Sterling«.

†*Altersølv*. 1696 nævner inventariet kalk og disk af sølv, forgyldt, »kalken er bøjet og vil rettes, disken er i stykker og randen vil loddes«.12 1715 havde disken stadig behov for istandsættelse.20

Alterkande og *oblatæske* er fra sidste del af 1800'erne, i sort porcelæn med guldkors. Kanden er leveret af Den kongelige Porcelænsfabrik, æsken fra Bing & Grøndahl. En †*alterkande* af brunlakeret blik blev anskaffet 1844.6

Alterstager (fig. 32), 1651, skænket af Wenzel Rothkirck og Dorthe Abildgaard. De prægtige stager, 56 cm høje, har meget stor, kegleformet fodskål med profilering, hvilende på ryggen af tre løver. Skaftet er formet som en baluster med pæreformet midtled, lyseskålen er flad med profilering. På midtledet er over årstallet »1651« graveret Wenzel Rothkircks våben og initialer »W/RK«, flankeret af hustruernes våbener,

Fig. 30. Apostelfigurer fra (†)altertavle, o. 1500 (s. 1855, jfr. fig. 27). NE fot. 1983. -*Apostelfiguren eines (†)Schnitzaltars, um 1500 (vgl. Abb. 21).*

Fig. 31. Korbuekrucifiks, o. 1475-1500 (s. 1859). NE fot. 1983. - *Triumphkreuz, um 1475-1500.*

Reedtz og »KR« for Kirsten Reedtz (heraldisk højre) samt Abildgaard og »DA« for Dorthe Abildgaard. 1696 trængte stagerne til lodning på foddene.12

Et par *alterstager* af træ (fig. 33) stammer formentlig fra 1700'erne. De er 39 cm høje, ganske enkle, også lysetornene af træ. Sortmalede. Stagerne har en tid lang ligget på præstegårdens loft.

†*Alterstager*. 1715 nævnes foruden de to messingstager endnu én, med to »pige udi«.20 1791 omtales to mindre tinstager.

†*Alterbøger*. 1696 nævnes en bibel, der sagdes at være udlånt til Krogsgård, en liden bibel og en alterbog; en gammel alterbog var væk, mens et graduale var opslidt og i stykker.12

†*Messehageler*. 1696 omtales en fløjls messehagel,12 formentlig den samme, som 1715 beskrives som værende af rødt fløj med galoner og broderi. Man havde da fået en ny, tilsvarende, med kantning og kors af sølvgaloner, skænket af

Fig. 32. Alterstage, 1651, med våbener og initialer for givnerne Wenzel Rothkirck og Dorthe Abildgård samt for Rothkircks første hustru, Kirsten Reetz (s. 1857). NE fot. 1983. – *Altarleuchter mit Wappen und Initialen der Stifter Wenzel Rothkirck und Dorthe Abildgaard sowie der ersten Ehefrau Rothkircks, Kirsten Reetz. 1651.*

Elisabeth Rosenkrantz (jfr. †alterklæde).²⁰ 1791 var haglen ligeledes af rødt fløj.²²

Alterskranke, 1938, af fyr, femsided med ud-savede balustre og bemaling i grå toner. En †*alterskranke*, opsat 1875,⁶ var afrundet med drejede balustre (jfr. fig. 20).

Døbefont (jfr. fig. 44), romansk af grålig granit, 95 cm høj, en afart af egnens vestjyske, glatkummede type (Mackeprang: *Døbefonte*, s. 174). Foden er søjlebaseagtig med rektangulære, foroven svagt afrundede skjolde, der rummer små relieffer. I nord og vest ses et hesteaagtigt dyr med lange lige ben, i syd og øst en figur, der nærmest minder om et stort, liggende H. Et

cylindrisk skaft med omløbende rundstav danner overgang til den bægerformede kumme, tvn. 68 cm, hvis munding ledsages af en dobbelt rundstav. På mundingsrandens overside er indhugget fire små ligearmede kors, formentlig benediktionskors sammenhængende med liturgien ved dåbsvandets indvielse (*benedictio fontis*). Tilsvarende kors findes på andre jyske fonte, bl.a. i Lydum (s. 1228), Øse (s. 1616) og Brøndum.⁴⁴

På kummens glatte side er sekundært udhugget et skjold med frakturindskrift, formentlig fra 1793: »Gud drog mig af min Moders Skiød/ og jeg blev fød/ Uværdig til at slutte Pagt, om ej/ hans Naade havde banet Vey/ ved Naade-Vandet Daaben,/ hvori hans Søn/ ved kraftig Bøn/ fik Himlen for mig aaben«. ⁴⁵

Før restaureringen 1793 stod fonten i en »mørk krog« i koret, hvor den ikke kunne ses af fadderne, »uden at de måtte gå op i koret og der forårsage en slags uorden«. ⁴⁶ Den rykkedes derfor ud midt i koret, hvorfra den 1875 blev flyttet til korbuens nordvange (jfr. fig. 11, 20); her blev den 1882 afvasket for maling.⁶ Sin nuværende plads foran Rothkircks epitafium i skibets nordøsthjørne har fonten fået 1938.

En **fontekumme* af granit er fra en gård i Tjærborg kommet til Esbjerg Museum.⁴⁷

Fig. 33. Alterstager af træ, formentlig fra 1700'rne (s. 1857). NE fot. 1989. – *Hölzerne Altarleuchter, wahrscheinlich aus dem 18. Jahrhundert.*

Dåbsfad og *dåbskande* er fra 1988, af sølv, udført af Allan Scharff.⁴⁸ Den tidligere, nyere *dåbskande* af messing er udlånt til Darum kirke.

Et *fontelåg* omtales 1700 som »ganske øde«,⁴⁹ og 1715 manglede fonten »en dekel«.²⁰

Ved fonten er opstillet en syvarmet *lysestage* af messing, skænket 1922 af belysningsdirektør Ib Windfeldt Hansen og hustru, København.⁵⁰

Korbuekrucifiks (fig. 31), o. 1475-1500, ret groft skåret, figuren 97 cm høj, korstræet 171 cm. Kristus er vist udspændt i let skrånende arme med hovedet dødt nedsunket over højre skulder. Tornekronen er kraftig med huller efter indborede torne, håret glat og langt, fuldskæget tvedelt. Brystkassen har markerede ribben og sidevunde i højre side, lændeklædet er kort, foldet op med snipper midtfor og ved højre hofte. Fødderne er drejet ind over hinanden med en uhyggelig deformitet af vristen lige over naglen, fremkaldt af kroppens vægt. Figurens udhulede bagside er lukket med en træplade. Korstræet, med kvadratiske endefelter og en stor cirkelmedaljon i skæringen, har afrundet midtprofil og på kanterne stærkt stiliserede grenevækster. I endemedaljonerne er sekundært indskåret versalerne »sp« (øverst), »ig« (nederst) og »a« (på de vandrette arme).

Bemalingen stammer fra en restaurering 1938. Karnationen er gråhvid, håret brunt, tornekronen grøn og lændeklædet forgyldt. Korstræet er rødbrunt med forgyldt stjerneglorie, marmoret midtprofil samt sorte endemedaljoner med hvid kant. Farverne har afløst en bemaling (fra 1845?) i blege toner med blodstænk og mørkt korstræ (foto i NM2).

Krucifikset svarer i detaljer til et lidt større i Brøndum kirke og må skyldes samme billedskærer. Helms bemærkede i slutningen af 1800'erne krucifikset i kirkens skib,⁵¹ hvor det nu hænger på nordvæggen over for indgangen.

Prædikestol (fig. 34), 1586, med tilføjelser, himmel og staffering fra 1652, bemalingen fremdraget ved en istandsættelse 1938. Prædikestolen består af otte arkadefag, hvoraf fem ret smalle udgør en karnap, mens de øvrige noget bredere fag danner bro ved siderne. Den egentlige, oprindelige stol er udført i typiske ungere-

Fig. 34. Prædikestol, 1586, med tilføjelser, himmel og staffering fra 1652 (s. 1859). NE fot. 1983. – *Kanzel, 1586, mit Hinzufügungen, Schalldeckel und Bemalung von 1652.*

næssanceformer. Felternes arkader (fig. 35, 37) har kannelerede pilastre med profilbase og -kapitel. Bueslagene, der i karnapfelterne er let stultede, i sidefelterne svagt hesteskoformede, ledsages af karvskåren ornamentik, små cirkler vekslende med neglesnit. Arkaderne rummer ganske velskåret akantusløv, der i næsten alle felter vokser ud af en vase; et sted er i bueslaget indføjet en særegen kvindebuste (fig. 35). Felterne flankeredes oprindeligt af kannelerede

Fig. 35. Prædikestolsfelt, 1586, med dydehermer tilføjet 1652 (s. 1859f.). NE fot. 1983. – *Kanzelfeld, 1586. Tugendhermen 1652 hinzugefügt.*

halvsøjler med akantuskapitel og -prydbælte, der endnu ses – i noget beskåret tilstand – bag tilføjede hjørneprydelser fra 1652, hovedsageligt joniske dydehermer (fig. 37). På skaftet af dydehermerne, der er skåret efter Hendrick Goltzius' ofte benyttede serie,⁵² ses vekselvis englehoved, diademhoved og løvehoved over frugtklase og postament med diamantbosse. Hjørneprydelserne er fra nord: 1) Jonisk kvindeherme med tandsnit, semikolontegn og diamantbosse på skaftet. 2) Troen. 3) (Fig. 35) Håbet. 4) (Fig. 35) Kærligheden. 5) Retfærdigheden. 6) (Fig. 36, 37) Klogskaben. 7) (Fig. 37) Styrken. 8) Mådeholdet. 9) En enkel, jonisk pilaster. 10) Kvindeherme (som nr. 1).

Kraftige horisontale profilled indrammer postamentet, hvis felter på karnappen rummer versalindskriften: »Anno/ Dom/mini/ mdlx/ xxvi« (det Herrens år 1586). Selve årstallet anes

kun, eftersom det er bortskåret 1652, da man foran postamentets enkle retkantfrespring satte barokke volutfrespring med beslagværk og bruskmasker, der tydeligvis har været en lidt uvant opgave for billedskæreren.

Den enkle frise med tandsnit under kronlisten har tilsvarende fået bøjler med semikolontegn og tandsnit over hjørneprydelserne; i stedet for en af bøjlerne (i hjørnet nærmest væggen) er 1938 opsat et lille knæghoved, der indtil da havde sin (ikke gamle) plads under et af postamentfrespringene (jfr. fig. 20). Her ses nu syv store englehoveder, af hvilke de tre er oprindelige, resten nyskårne 1938. Forneden afsluttes karnappen af en svejet underbaldakin i fem fag med ribber i stødene; panelet mellem ribberne er fornyet 1886, den ottekantede bærestøtte 1938, da også dækpladen med læsepult i blankt træ blev gjort af ny. Prædikestolen er opsat i skibets sydøsthjørne med opgang gennem triumfmuren.

Den 1652 tilføjede *himmel*, der er fæstnet til triumfvæggen over kurven, har fem fag ud imod kirkerummet. Frisen er gennemløbende, og den kraftige, profilerede kronliste ledsages af en æggestav. Forneden afslutter små voluthængestykker, mens topstykkerne er formet som store rulleværkskartoucher med slyngbåndsmedaljon og (delvis fornyede) småspir. På hjørnerne flankeres topstykkerne af nu vingeløse engle med lidelsesredskaber, der til dels er fornyede. Himlens loft har kraftige profilribber, udgående fra en roset i midten.

Prædikestolens brogede staffing er fra 1652, afdækket og suppleret ved istandsættelsen 1938. Arkaderne har mørkeblå bund, sviklerne er grønne, profilerne hovedsageligt marmorerede i gråviolet og grønt. På arkadernes skæringer, hermer og sirater er endvidere anvendt karnation, lysere blå, rødt, rødbrunt, grønt, sort og hvidt samt sølvlasur og rigelig forgyldning. Slyngbåndsmedaljonerne på himlens topstykker, der står grønligt marmorerede, må oprindeligt have rummet våbener for Wenzel Rothkirck og hans hustruer; kun en rest af Dorthe Abildgaard's konstateredes 1938, hvorfor man afstod fra opmaling og rekonstruktion. Himlens

Fig. 36-37. Detaljer af prædikestol 1586 (s. 1860). 36. Dydeherme, Klogskaben, tilføjelse fra 1652. 37. Udsnit med dydehermer fra 1652, bag hvilke hjørnernes oprindelige halv søjler ses. NE fot. 1983. – *Kanzel 1586, Details*. 36. *Tugendherme, Prudentia, 1652 hinzugefügt*. 37. *Ausschnitt mit Tugendhermen 1652. Dahinter die ursprünglichen Halbsäulen*.

loft har velbevarede brunrøde mauresker på rød bund, et motiv, der er gentaget i grønt på underbaldakinens (nyere) panel. Til stafferingen hører forgyldte indskrifter i en blanding af versaler og fraktur, malet på sort bund. I frisen læses: »Salige ere de/ som høre/ Guds/ Ord...Luc: xi. Capit (v. 28)«, i himlens frise: »Oplift din Røst som en/ Basune...Es: 58 (v. 1)«. I postamentet er der efter karnappens skårne dateringsformel påmalet årstallet 1652 (oven i det bortskårne 1586), og i de øvrige felter er anført navne og initialer på daværende sysselprovst, præst, provstiskriver og kirkevæрге. Fra nord læses: »W(elbyrdig) Erick Kragh Decanus Ripens (is)/ H(r) Knud Clausen Barfod/ Anno/ Dom/mini/ 1652/ Peder Nelsen Proust[tieskriver]/ H.C. K(irke) W(æрге).«⁵³

Den oprindelige prædikestol fra 1586, hvis skæringer hører hjemme i den bedre ende af eg-

nens ungrenæssancearbejder, har sidestykker i Kvong (1587, s. 1173), og Alslev (1586). Dens mange fag antyder, at der som i Alslev fra første færd kan have været tale om en lektorieprædikestol, opsat med karnappen midt i korbuen og de bredere sidefag som led i en pulpiturbrystning ved siderne.⁵⁴ Af den oprindelige bemaling, på kridtgrund, er konstateret rødt, grønt, forgyldning og klart sølv, fortrinsvis på halv søjlerne bag de tilføjede dydehermer.

Sin nuværende form og plads har prædikestolen fået senest med udbygningen og barokiseringen 1652, der har været et led i Wenzel Rothkircks modernisering af kirkens interiør. Det er tænkeligt, at Rothkirck selv har skænket himlen, hvor hans og hustuernes våbener var malet. De på postamentet anførte navne, ikke blot præstens og kirkeværgens, men også provstens og provstiskriverens, viser imidlertid, at arbejdet i

Fig. 38. Topstykker, o. 1650, formentlig fra ÷her-skabsstole for Krogsgård (s. 1864), 1793-1938 anvendt som »skilte« til anvisning af de unge karles og pigers pladser på kirkens ÷pulpitur (s. 1863, 1865). NE fot. 1983. – *Kartuschen, um 1650. Vermutlich von ÷Herrschaftsgestühl für den Herrensitz Krogsgård. Von 1793 bis 1938 als »Schilder« verwendet, um damit den jungen Männern und Frauen ihre Plätze auf der ÷Kirchenempore anzuweisen.*

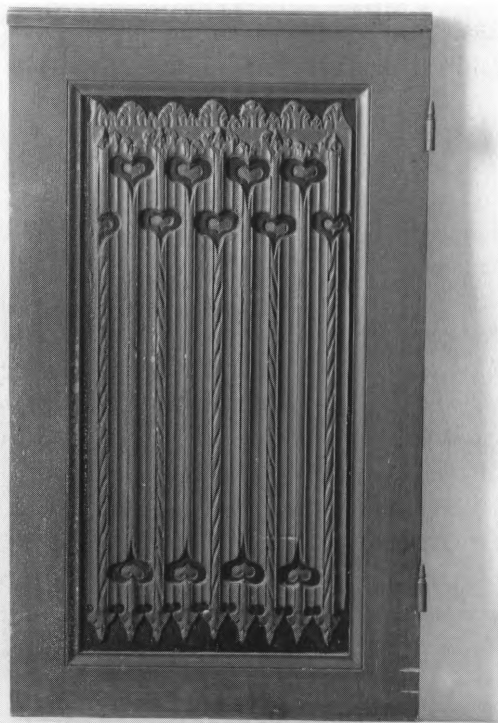

Fig. 39. Stolelæge, o. 1580 (s. 1864). NE fot. 1989. – *Gestühl, Tür, um 1580.*

øvrigt må være udført for kirkens egne midler. Snedkeren var rimeligvis Jens Olufsen fra Varde, hvis dydehermer og englehoveder ses tilsvarende på en prædikestol fra 1637 i Ål kirke (s. 1333), og stafferingen skyldes vel de malere, der ved samme tid tog sig af kirkeloftet (jfr. lofts-malerier).

1845 blev prædikestolen nystafferet af maler Niels Hansen.⁶ Skæringerne fik hovedsageligt hvidt, arkaderne gråt med grønne kannelurer, og i øvrigt benyttedes gult, rødt og sort. I stolens og himlens frise maledes antikiserende mønstre, og postamentetindskriften blev delvist fornyet på sort bund. I de to første felter anførtes med gul fraktur: »Guds frygt haver Foriøttelse for det Liv/ som nu er, og for det tilkommende«, og i feltet efter årstallet mindedes kirkeejerens indsats i gul skriveskrift: »N. Hansen Eier af Krogsgaard lod Kirken restaurere og male 1845« (jfr. indskrift på ÷pulpitur).

1891 blev prædikestolen atter repareret og ny-malet.⁶ Herefter viser ældre fotografier den med en hvid og grå overstrygning (jfr. fig. 20). Det ses, at flere af postamentets englehoveder manglede og til dels var afløst af andre (ét fra altertav-lens topfrise); til gengæld havde også himlens frise udskårne englehoveder, der dog var nye (fra 1891?). De fjernedes ved den store istandsæt-telse 1938, da prædikestolen fik sin nuværende fremtræden.

Stolestader (fig. 39-42), o. 1580, selve bækene med let skrå fyldingsryglæn er dog fra 1891.⁶ Gavlene er af egnens ungrenæssancetype, 104 cm høje, udformet som et lille fyldingspanel, hvis lodrette rammestykker fortsætter i små knopagtige spir. Hver gavl har to profilindrammede højfyldinger, de nedre næsten alle med foldeværk, der de fleste steder har karakteristi-ske hjerteformede gennembrydninger. I overfyldingerne ses dels tilsvarende foldeværk, dels udskåret akantusløv, hvorefter der sine steder vok-ser fugle- og mandshoveder (fig. 40-41). Enkelte gavle har akantusløv i begge fyldinger. Kun i nord findes gammelt forpanel, i fem fag med høje profilfyldinger; på bagsiden af dets ramme-værk er indskåret årstallet »1627«. Indgangspa-nellerne er fra 1938. Stoleværkets bemaling er fra

Fig. 40-42. Stolegavle, o. 1580. 40-41. I kirken (s. 1862). 42. *Stolegavl nu i Esbjerg Museum (s. 1864). NE fot. 1983. – *Gestühlswangen, um 1580. 40-41. Im Kirchemaum. 42. *Gestühlswange, jetzt im Museum von Esbjerg.*

1980. Bænkene står gråmalede, gavlene med gråt rammeværk og grønne skæringer på mørkgrå bund; foldeværkets hjerter er røde.

Oprindeligt må staderne som i Jerne, Kvang og Ølgod (s. 990, 1176, 1546) have været opsat i tre rader i skibet. Ifølge et tingsvidne 1638 havde Frederik Munk (til Krogsgård, †1634) og øvrigheden nemlig ladet de to rader kvindeskamler (stole) i kirken »indsætte i en rade«, og samtidig optaget et nyt register.⁵⁵ 1696 behøvedes seks deller til reparation af staderne,¹² der 1791 omfattede 29 mandsstole, 16 kvindestole og to †herskabsstole med døre.²² Når sognets kvinder kunne rummes på henved halvt så mange stole som mændene, skyldes det, at deres stolerad i nord var væsentlig bredere (med syv pladser imod fire i mandsraden), og midtgangen således

forskudt mod syd; også de fire bageste rækker i nord var mandsstole. Denne langtfra ualmindelige opstilling⁵⁶ ændredes ved istandsættelsen 1793, da der udarbejdedes en ny indretningsplan med stolefordeling. Heraf ses, at gangen lagdes midtfor og bænkene på begge sider indrettedes til fem personer, således at menigheden kunne fordeles på 20 kvindestole i nord og et tilsvarende antal mandsstole i syd. Samtidig blev de ældre †herskabsstole forrest gjort til almindelige kirkestole, og justitsråd Bruun indrettede sig en ny †lukket herskabsstol i tårnbuen (jfr. ndf.). Et ønske om at reservere kirkens vestpulpitur alene for mandfolk kunne ikke imødekommes, hvorfor de unge karle og piger i stedet fik separate opgange, hvortil bevarede »skilte« viste hen (fig. 38, jfr. ndf.).⁵⁷

Fig. 43. Lysekrone, 1652, skænket af Johan Sturke og hans hustru Dorthe Pedersdatter (s. 1866). NE fot. 1983. – *Kronleuchter, gestiftet von Johan Sturke und seiner Ehefrau Dorthe Pedersdatter, 1652.*

1845 malede Niels Hansen stovværket.⁶ 1891 blev bænkerne fornyet uden større ændringer i opstillingen (jfr. fig. 11) og med bibeholdelse af gavlene; alt maledes med egetræsfarve.⁶ Efter en ny regulering og reduktion 1938 blev flere gamle stoledele til overs.

To *gavle, den enes overfylding med fladsnitagtigt akantusløv (fig. 42), er nu i Esbjerg Museum. Gavlene har udstemning for fæstelse af ryglægte; brun bemaling (inv. nr. 203/1953 og 65/1956). I tre nyere bænke i tårnrummet er genanvendt fire nedkortede gavle og to dobbeltgavle, der indtil 1938 hørte til dobbeltsæder med låger forrest i kirken. En låge (fig. 39) herfra ligger nu på loftet. Den måler 90 × 54 cm, har fylding med hjertegennembrudt foldeværk og egetræsmaling med røde hjerter og sort bund fra 1886.

Fra et sæt †*herskabsstole* for Krogsgårds ejere stammer formentlig fire gavltopstykker fra midten af 1600'erne (fig. 38), der 1793 fandt sekundær anvendelse som »skilte« til anvisning af ungdommens pladser på kirkepulpituret (jfr. ovf.). Topstykkerne er udformet som kartoucher i senrenæssancestil med slyngbåndsmedaljon, 47 × 36 cm. De er rimeligvis udført af Jens

Olufsen fra Varde i sammenhæng med prædikestolsudbygningen 1652 (jfr. ovf.), og kan som prædikestolens topstykker have haft malede adelsvåbener i slyngbåndsmedaljonerne. Herskabsstolene, der 1791 nævnes som »ejerstole med døre«,²² blev 1793 nedtaget fra deres pladser forrest i skibets stolerader,⁴⁶ og gavlenes topstykker opsat parvis som skilte ved opgangene til pulpituret.⁵⁸ Fra denne anvendelse stammer deres nuværende grå bemaling med sort skrift i medaljonerne: »Unge/ Karle« og »Unge/ Piger«. Stykkerne er nu ophængt i tårnbuen.

Til afløsning for de gamle herskabsstole lod Johan Ludvig Bruun 1793 indrette en ny †*lukket herskabsstol* i kirkens tårnbue under pulpituret. Heri er på stolefordelingsplanen 1793 (jfr. ovf.) angivet læderstole for herskabet, mens Krogsgårds karle og jomfruer havde plads bagved og ved siderne i tårnrummet.⁴⁶ Arrangementet var borttaget 1885 (jfr. fig. 11).

†*Præste- og skriftestole*. 1791 omtales en skriftestol til tre personer, formentlig fra renæssancetiden.²² Ved korets nyordning 1793 indrettedes en ny og større med bænke i korets sydøsthjørne, strækkende sig om bag det fremrykkede alter. Den afskærmedes i vest af en skillevæg med gotiske figurer og døråbning med fyldingslåge (halvdør), i nord af en skillevæg ind mod et tilsvarende, lidt mindre rum til degnen (fig. 11, 26). Dette indrettedes 1793 med en (†)*degnestol* fra o. 1580, hvis ene *pultgavl er bevaret, af fyr, 143 cm høj. Den har profilfylding under fylding med fladsnitsakantus, og øverst et trekantet topstykke med muslingornament. På gavlens inderside udstemning for fæstelse af et skråtstillet pultbræt. Pulten i øvrigt havde panel i to fag med høje profilfyldinger under frisefyldinger, der rummede fladsnitagtigt akantusløv med vase og troldehoved.⁵⁹

Efter nedtagningen af arrangementerne bag altret 1938 er degnestolsgavlen kommet til Esbjerg Museum (inv. nr. 201/1953), mens skillevæggens to låger er genbenyttet som bagklædning for det nuværende alterbord (jfr. ovf.)

* *Kirkekiste* (fig. 58), senmiddelalderlig, 135 × 53 cm, 51-54 cm høj, udført af meget brede ege-

Fig. 44. Indre set mod vest. NÈ fot. 1983. – *Innenansicht nach Westen.*

planker, beslået med tætsiddende jernbånd, der nu mangler på det let hvælvede låg. Båndene er fæstnet med nagler, hvis store hoveder på en kantskinne langs åbningen er formet som blomster. Kisten har på forsiden øskener til en stanglås og indvendig en kraftig smedet lås til to nøgler. Kisten tilhører en udbredt type og har lokale sidestykker i Lunde (s. 1125) og Ovtrup (s. 1154). Omtalt 1715,²⁰ nu i Esbjerg Museum (inv. nr. 202/1953).

En nyere *pengebøsse* af messing er opsat ved indgangen. En **pengebøsse* fra o. 1825-50 har form af en lille trækasse, 40 × 22 cm, 30 cm høj, med let buet låg og to overfaldslukker. I låget en opstående pengetragt, grøn bemaling. I Esbjerg

Museum (inv. nr. 200/1953). En *†pengetavle* nævnes 1791.²²

Kirkens *dørfløje* er fra hovedrestauringen 1938.

†Pulpiturer. 1) I skibets vestende, tidligst nævnt 1793,⁴⁶ men muligvis væsentlig ældre, da Helms nævner renæssanceornamenter på det.⁴⁵ Her kan dog være tale om de renæssancetopstykker (fig. 38), der havde fundet sekundær anvendelse som »skilte« til anvisning af de unge karles og pigers pladser på pulpituret, som er angivet på en stolefordelingsplan fra 1793 (jfr. stoleværk). Pulpituret, med to opgangstrapper, strakte sig frem til det vestligste vindue i syd (jfr. fig. 3-4). 1803-4 var der »på grund af menighedens vækst« planer om en udvidelse af pul-

pituret langs skibets nordvæg; ²¹ de realiseredes dog ikke. 1845 markeredes kirkens nymaling med følgende vers på pulpituret: »Niels Hansen paa Krogsgaard/ Lod denne Kirke male/ I nedenstaaende Aar/ Det til hans Ære taler/ 1845/ Niels Hansen Maler«. ⁶⁰ Pulpituret blev nedtaget med orglets opsætning 1901. 2) 1901, udformet som to separate pulpiturer i kirkens vesthjørner, flankerende det samtidige orgel i tårnbuen. Nedtaget 1938.

Orgel, 1949, med seks stemmer, ét manual og anhangspedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Udvidet med én pedalstemme 1980 af P. Bruhn & Søn, Årslev. Disposition: Manual: Gedakt 8', Quintatøn 8', Principal 4', Rørflojte 4', Gemshorn 2', Scharf II. Pedal: Subbas 16'. Mekanisk aktion, sløjfevindlade. Facade med hængslede fløjddøre, tegnet af arkitekt Holm, København.¹⁵ I tåyirummet. †*Orgler*. 1) 1845 ønskedes de gamle levninger af orglet, som stod bag altertavlen, fjernet.⁶ 2) 1901,⁶¹ af ubekendt fabrikat, muligvis Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing.⁶² Repareret og udvidet 1928 af A. C. Zachariasen, Århus.¹⁵ I tårnrummet med facade i tårnbuen.

Salmenummertavler. 1) (Fig. 59), formentlig 1793, udført af en kraftig egeplade, 80 × 41 cm, med afrundede hjørner foroven og profilkant. Indskrift med indskårne, regelmæssige versaler, der minder om altertavlens (sekundære) skårne indskrifter. Nederst er under overskriften »Dagens Psalmer« afsat tre linjer til påskrift (med kridt), mens tavlens øvre del optages af en »Lov Sang« i fem sekslinjede strofer: »Jeg usle Spiregran afjorden/ i Adam laae med flere af hans Æt/ Saa ey Naturens Pragt og Orden/ og ey min Gud i synlig Majestæt...«. Tavlen er sort med egetræsmalet kant og indskrift optrukket med gråt. På skibets vestvæg syd for tårnbuen. 2-3) Ens, nyere i profilmramme, 48 × 72 cm, gråmalede med sorte cifre. En ganske enkel †*salmenummertavle* til kridt, med overskriften »Ny Salmebog«, ses på fotografier fra begyndelsen af 1900'erne (i NM2).

En *præsterækketavle* fra 1938 er af egetræ, 135 × 102 cm, i blankt træ med hvide versaler. På skibets vestvæg nord for tårnbuen.

Lysekroner. 1) (Fig. 43) 1652, skænket af Johan Sturke og hans hustru Dorthe Pedersdatter. Den måler 65 × 75 cm. Balusterstammen krones af en flakt ørn og afsluttes foruden, under den store hængekugle, af en vindrueklase. Fra stammen udgår foroven fem små pyntearme, foruden en krans af seks S-svungne lysearme med lidt løvværk og flade lyseskåle. På hængekuglen, hvis underside er godronneret, læses den graverede versalindskrift: »Anno 1652/ hafver Iohan Stvrke/ med sin Hvstrv Darte/ Pedersd(atter) gifved denne/ Krone til Terborg/ Kiercke til Huko/mmelse«. Indskriften indrammes af et hjerte med en lille flamme foroven. 1696 fattedes to plader (lyseskåle) og tre piber,¹² der endnu ikke var repareret 1700.⁴⁹ Østligst i skibet. 2) 1918, ifølge indskrift skænket af sognepræst N. S. Nielsen og hustru. 3) 1939, skænket af Kristine Frandsen Christensen.

Kirkeskib, fuldskibet »Arik« (=Erik?), ophængt o. 1850. Skibet er udført og skænket af styrmand Christen Nielsen, Tjæreborg. Reparationer er foretaget 1896 og o. 1918.⁶³ Ophængt lige over indgangen i skibet.

Klokke, 1854, en omstøbning af †klokke nr. 2, tv. 81 cm, med indskrift i reliefversaler om halsen: »N. Hansen Krogsgaard. Støbt af P. P. Meilstrup i Randers 1854«. Indskriften kantes af lister og lidt bladværk, slagringen har profilering. Ophængt i nyere slyngebom.

†*Klokker*. 1) En klokke afleveredes ved klokkeskatten 1528.⁶⁴ 2) 1400, med latinsk minuskelindskrift, afskrevet i præsteindberetningen 1766, men øjensynligt i stærkt forvansket udgave, hvorfor gengivelsen her er forsøgsvis normaliseret: »anno domini mcd. Jesus nasareus. ave Maria. hæc campana vocata Anna. in honorem Salvatoris et in usum ecclesie Terboræ. peder olson ivord jepsen tutores« (I det Herrens år 1400. Jesus af Nazareth. Ave Maria. Denne klokke hedder Anna. (Støbt) til Frelserens ære og til Tjæreborg kirkes brug. Peder Olsen og Ivar Jepsen kirkeværger).⁵¹ 1840 var klokken revnet og måtte synes. Omstøbt 1854.

Klokkestolen er ældre, af egetræ med forstærkninger af fyr, der måske stammer fra o. 1840, da klokkestolen ønskedes repareret.⁶

Fig. 45. Epitafium, 1652, over Wenzel Rothkirck til Krogsgård og hans hustruer Kirsten Reetz og Dorthe Abildgaard (s. 1867). NE fot. 1989. – *Epitaph für Wenzel Rothkirck zu Krogsgård und seine beiden Ehefrauen Kirsten-Reetz und Dorthe Abildgaard, 1652.*

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 45), 1652, med portrætmaleri af Wenzel Rothkirck til Krogsgård (†1655) og hans hustruer Karen Reetz (†1646) og Dorthe Abildgaard (†1657), hvis gravskrifter aldrig er blevet påført postamentets skriftfelt (jfr. †gravkrypt og kistebeslag).

Det fornemme epitafium er udført i vistnok gotlandsk sandsten med detaljer i marmor og

alabast samt skrifttavler i skifer, formentlig af Peder Clausen, stenhugger i Århus.⁶⁵ Monumentet har bredt postament, næsten kvadratisk, søjleflankeret storstykke med maleri, og kronet af en brudt gavlf med topstykke, der rummer et relief af Kristi opstandelse.

Glatte toskanske søjler af rødt marmor med baser og kapitæler i alabast flankerer storfeltet, hvis maleri indrammes af en bred bort med 48 anevåbener, brudt foroven af en lille bruskind-

Fig. 46. Epitafium, 1652, midtfelt med maleri og våbenfriser, tegnet 1774 af Søren Abildgaard (s. 1872). – *Epitaph, 1652. Ausschnitt aus schmiedeeisernem Gitter mit dem Jahreszahl 1654* (vgl. Abb. 45).

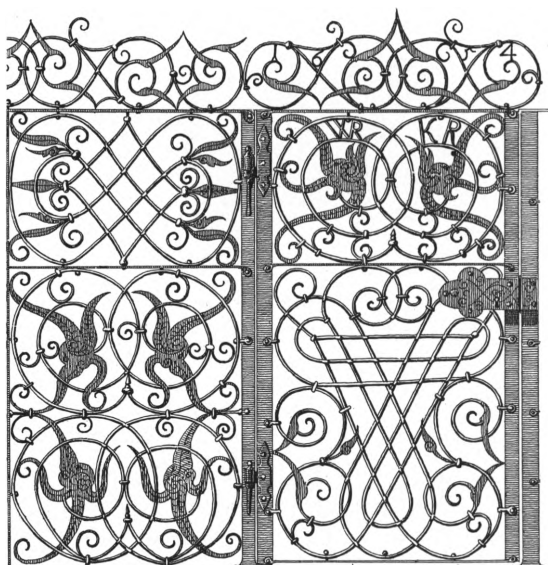

Fig. 47. Epitafium, 1652, udsnit af smedejernsgitter med årstallet 1654 (s. 1870, jfr. fig. 45). Efter opmåling af Valdemar Koch 1885. – *Epitaph, 1652. Ausschnitt aus schmiedeeisernem Gitter mit dem Jahreszahl 1654* (vgl. Abb. 45).

rammet skrifttavle af skifer (jfr. fig. 46). Anegalleriet udgøres af 3×8 alliancevåbener, fordelt med Wenzel Rothkircks og Karen Reedtz' foroven og langs maleriets sider, Dorthe Abildgaards forneden. Under stor søjlerne, der hviler på postamenter med frugt bundter og hængeklæder, har postamentet fremspring med rektangulære felter i enkel beslagværksindfatning. Postamentet rummer mellem fremspringene det store, aldrig udfyldte skriftfelt, der flankeres af to små dødsgeener, den ene med hovedskal og timeglas, den anden med gravspade (fig. 49). Uden for fremspringene smykker bruskværk og profilstillede englehoveder postamentet, der hviler på et kraftigt karnisled og foroven afsluttes med en halvrund, profileret gesims. Herpå står yderst, flankerende storstykket, legemsstore frifigurer af evangelisterne Mattæus (til venstre) og Johannes med deres symbolvæsnere ved fødderne. Begge er fremstillet i bevægede positurer og med store bøger; Mattæus har langt køllet hår og skæg (fig. 48). Johannes et fint bølget overskæg. Over stor søjlerne tjener rektangelfremspring som piedestaler for Markusløven (til venstre) og Lukasoksen, mens de to evangelister selv ses yderst, siddende på gavlstumper, der bæres af konsoller med bruskværk og profilhoved. Bag dyrene, der holder evangeliebøgerne fast under forbenene, står på storge-simsen to brudte gavlstykker med konsoller, der bærer små englefigurer. Mellem dem rejser sig det næsten kvadratiske topstykke, hvis let fladbuede arkadefelt flankeres af glatte joniske søjler, udført af samme materialer som storstykkets. Buefeltet, med rundkindede englehoveder i sviklerne, rummer et relief af Kristi opstandelse. På gravens væltede låg ser man Kristus rejsende sig med højre hånd hævet velsignende og korsfanen i den venstre. En skykrans omgiver ham, og ved hans fødder ses to engle, mens fire forfærdede romerske soldater kryber sammen og dækker sig i forgrunden. Topstykket har smalle vinger i form af profilstillede englehermer. Foroven krones det af en brudt trekantgavl med en siddende engel og to basunblæsende putti, der har lagt sig mageligt til rette på gavlstykkerne. -

rammet skrifttavle af skifer (jfr. fig. 46). Anegalleriet udgøres af 3×8 alliancevåbener, fordelt med Wenzel Rothkircks og Karen Reedtz' foroven og langs maleriets sider, Dorthe Abildgaards forneden. Under stor søjlerne, der hviler på postamenter med frugt bundter og hængeklæder, har postamentet fremspring med rektangulære felter i enkel beslagværksindfatning. Postamentet rummer mellem fremspringene det store, aldrig udfyldte skriftfelt, der flankeres af to små dødsgeener, den ene med hovedskal og timeglas, den anden med gravspade (fig. 49). Uden for fremspringene smykker bruskværk og profilstillede englehoveder postamentet, der hviler på et kraftigt karnisled og foroven afsluttes med en halvrund, profileret gesims. Herpå står yderst, flankerende storstykket, legemsstore frifigurer af evangelisterne Mattæus (til venstre) og Johannes med deres symbolvæsnere ved fødderne. Begge er fremstillet i bevægede positurer og med store bøger; Mattæus har langt køllet hår og skæg (fig. 48). Johannes et fint bølget overskæg. Over stor søjlerne tjener rektangelfremspring som piedestaler for Markusløven (til venstre) og Lukasoksen, mens de to evangelister selv ses yderst, siddende på gavlstumper, der bæres af konsoller med bruskværk og profilhoved. Bag dyrene, der holder evangeliebøgerne fast under forbenene, står på storge-simsen to brudte gavlstykker med konsoller, der bærer små englefigurer. Mellem dem rejser sig det næsten kvadratiske topstykke, hvis let fladbuede arkadefelt flankeres af glatte joniske søjler, udført af samme materialer som storstykkets. Buefeltet, med rundkindede englehoveder i sviklerne, rummer et relief af Kristi opstandelse. På gravens væltede låg ser man Kristus rejsende sig med højre hånd hævet velsignende og korsfanen i den venstre. En skykrans omgiver ham, og ved hans fødder ses to engle, mens fire forfærdede romerske soldater kryber sammen og dækker sig i forgrunden. Topstykket har smalle vinger i form af profilstillede englehermer. Foroven krones det af en brudt trekantgavl med en siddende engel og to basunblæsende putti, der har lagt sig mageligt til rette på gavlstykkerne. -

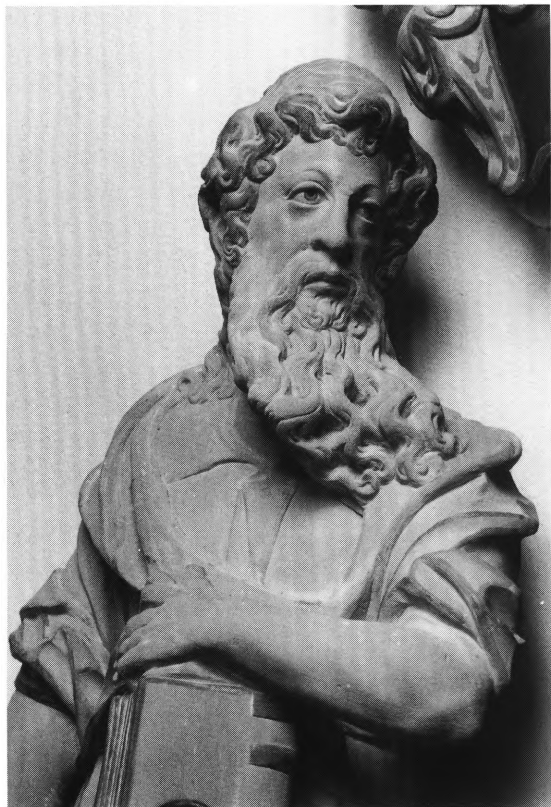

Fig. 48-49. Detaljer af Wenzel Rothkircks epitafium 1652 (s. 1868, jfr. fig. 45). 48 Evangelisten Mattæus. NE fot. 1983. 49. Dødsgenius med spade. Ejnar V. Jensen tot. 1938. – *Details vom Epitaph für Wenzel Rothkirck, 1652. 48. Der Evangelist Matthäus. 49. Todesgenius mit Spaten.*

Epitafiet har især på den øvre del betydelige rester af en original staffing, der er forsigtigt optrukket og suppleret ved en gennemgribende istandsættelse 1938. På sandstenen ses hovedsagelig en lys grå farve, der på figurerne danner bund for malede øjne, hår og skæg samt lidt rødt på kinder og læber. En udstrakt forgyldning ses på dragterne som striber og omfatter i øvrigt en række profilled og sirater. I Johannes' åbne bog er anført et citat fra hans evangelium (3, 16): »Saa elske Gvd Verden...«. Enkelte partier er endvidere fremhævet i sort, der danner bund for våbenborten, hvis gamle farver hovedsagelig har efterladt sig rester i den øvre række. Her ses foruden forgyldning også lidt sølv og rød sølvblazur samt vekslende brogede farver på hjelmklæderne. På epitafiets nedre del er overfladen på et tidspunkt blevet afætset og står nu i

blank sandsten. Mens de røde marmorøjler aldrig har været omfattet af staffing, har alabastdelene en partiel forgyldning. I skriftfeltet over maleriet læses mellem to småblomster de forgyldte versaler »Anno/ 1652«, der er forsigtigt optrukket ved istandsættelsen, idet de før 1938 blot anedes som en mørkfarvning i stenen.

Epitafiets maleri (fig. 51), i olie på lærred, måler 125 × 108 cm i lysningen. Det viser Wenzel Rothkirck halvt fra siden, knælende i bøn over for sine to hustruer, der sidder tilsvarende, begge med hænderne samlede foran brystet og, som han, fikserende beskueren. Rothkirck fremtræder myndig med foldede hænder, elefantordenen om halsen og iført en pladerustning, hvis hjelm står foran ham. Han har gråt overskæg og hagefip, fyldig næse og en skulderlang, grånende hårpragt. Hustruerne er næsten ens

klædt i en lang sort kjole med gennemsigtig skulderkrave og kysehat med perlebesætning. Karen Reedtz, der knæler nærmest ægtemanden, har midaldrende, lidt stereotype ansigts-træk, mens Dorthe Abildgaard forekommer fint karakteriseret som den noget aldrende kvinde, hun var, da maleriet udførtes. Portrætmaleriet er for de vigtigste, øvre deles vedkommende velbevaret med en smukt afstemt karnation, der spænder fra Dorthe Abildgaards næsten hvide over i det let rødsprængte hos den gamle kriger. Farverne i øvrigt er næsten alene sort og nuancer af gråt, hvidt og brunt; baggrunden står ensartet grå. I Rothkircks bryst ses en gammel udbedring med en større lap, og i maleriets nedre del er en del flosser repareret ved en istandsættelse 1906. Det møre lærred er ved samme lejlighed oplæbet på tykt linoleum, mens istandsættelsen 1938 hovedsagelig omfattede ny blændramme og en beskeden farveudbedring.

Epitafiet er siden 1938 opsat ved skibets nordmur, østligst op imod triumfvæggen. I godt en halv meters afstand er det indfattet af et *smedejernsgitter* (fig. 45 og 47) fra 1654, der har nære sidestykker i Caspar Finckes lidt ældre arbejder i Roskilde og Århus domkirker (DK.Kbh.Amt s. 1514, 2290 og DK.Århus, s. 686). Gitteret er 145

Fig. 50. *Kistebeslag, o. 1655, Rothkirckvåben fra Wenzel Rothkircks kiste (s. 1875). I Nationalmuseet. NE fot. 1989. – *Rothkirckwappen*, **Sargbeschlag vom Sarg Wenzel Rothkircks, um 1655*.

cm højt og består af syv 68 cm brede fag, af hvilke et udgør gitterværkets kortsider i vest, et andet danner låge med en stor graveret lås og årstallet »1654« over de forgyldte initialer »WR« og »KR«. Det smukt smedede gitterværk udgøres af rundjern, der krydses i rudemønstre og løber ud i spiraler og fligede blade, som står med forgyldning, mens gitteret i øvrigt er sort-malet.

Epitafiets gamle plads var ved korets nordvæg (jfr. fig. 20) over gravkrypten, som samtidigt indrettedes i korgulvet (jfr. ndf.). Som mester for det prægtige monument har været foreslået Artus Quillinus den Ældre,⁶⁶ men det synes nu at kunne tilskrives Peder Clausen, stenhugger i Århus.⁶⁵ Poul Eller gjorde 1971 opmærksom på den påfaldende lighed mellem Rothkircks fremtræden på epitafieportrættet og på det kobberstukne portræt i ligprædikenen, der blev udgivet 1657 og som ifølge påskrift er stukket efter maleri af Abraham Wuchters. Poul Eller fandt ikke, at epitafiemaleriet, som han ville datere til 1654 eller i hvert fald til Rothkircks levetid, kunne være egenhændigt af Wuchters.⁶⁷ Problemet er øjensynligt løst med Carsten Teilman Halts publicering 1972 af et ikke tidligere kendt, lidt ældre Rothkirckportræt, der synes udført af Abraham Wuchters o. 1648-49, og som viser så nøje overensstemmelse med epitafieportræt og kobberstik, at det må formodes at have været forlæg for begge. Det nyfremdragne maleri har hørt til på Krogsgård og synes således efter almindelig datidig praksis at have været stillet til rådighed som forlæg for den (eller de) malere, der skulle udføre epitafiemaleriet.⁶⁸ Dette malearbejde, der for hustruportrætternes vedkommende må være foretaget efter andre forlæg – Dorthe Abildgaards eventuelt efter levende model – kan således meget vel være udført efter sommeren 1654, da Rothkirck blev syg og ikke siden genså Krogsgård. Carsten Teilman Hald er tilbøjelig til at datere malearbejdet til 1655,⁶⁹ og han finder det endvidere nærliggende, at epitafiemaleriet er udført af træloftets malere, hvis arbejde i kirken han gerne vil henføre til samme år. Samtidigheden i disse arbejder er imidlertid tvivlsom,⁷⁰ og det er

Fig. 51. Epitafiemaleri af Wenzel Rothkirck (†1655) og hans hustruer Kirsten Reetz (†1646) og Dorthe Abildgaard (†1657), udført o. 1652-55 (s. 1869, jfr. fig. 45). Ejnar V. Jensen fot. 1938. – *Wenzel Rothkirck (gest. 1655) mit seinen beiden Ehefrauen Kirsten Reetz (gest. 1646) und Dorthe Abildgaard (gest. 1657). Bildnis um 1652-55 aus einem Epitaph (vgl. Abb. 45).*

Fig. 52. Gravsten (nr. 1, s. 1872), o. 1650-75, over ukendt ægtepar med initialerne »TB« og »PS«. Ejnar V. Jensen fot. 1938. – *Grabstein eines unbekanntes Ehepaars mit den Initialen »TB« und »PS«, um 1650-75.*

næppe troligt, at de ret håndværksmæssige Ribemalere – selv hjemme i værkstedet – har kunnet udføre så professionelt gennemarbejdede portrætter som epitafiemaleriets (jfr. ovf.).⁷¹ Når epitafiet aldrig er blevet endelig færdiggjort med sin gravskrift, skyldes det utvivlsomt Dorthe Abildgaards død 1657 og svenskekrigenes efterfølgende kaos.

Midt i 1700'erne fremhævede Pontoppidans Danske Atlas det smukke »marmor-epitaf« i kirkens kor (DaAtlas, s. 695), hvis midtfelt 1774 blev forevigtet af tegneren Søren Abildgaard (fig. 46). Maleriet fremtræder her farvelagt, elephantordensbåndet med en klar blå tone, der også

er brugt som baggrund for portræterne. Forud for en mindre istandsættelse 1845 omtales sandstenen som beskadiget, malerirammen var delvis affalden og topstykket hældende, mens gitteret behøvede en opmaling. Trods oppudsningen, hvortil vel hørte den nævnte delvise afætsning af sandstenen, måtte Helms 1873 slå til lyd for en snarlig restaurering, specielt af maleriet, hvis tilstand Magnus-Petersen 1903 fandt meget betænkelig, mørnet af smuds og fugt og med en større flænge forneden. En foreløbig istandsættelse 1906 omfattede kun maleriet, der igen kom under behandling ved restaureringen 1938, da hele epitafiet blev sat i stand og flyttet fra koret til dets nuværende plads i skibet.

Epitafiedel? Et top- eller hængestykke i gennembrudt storakantus med højoval medaljon er formentlig en rest af et epitafium fra o. 1725. I tiden 1793-1938 tjente det som et lille gavlstykke for altertavlen (s. 1854, jfr. fig. 26). Stykket, der kan være tilført kirken andetstedsfra, er siden 1938 ophængt i koret over korbuen.

Gravsten. Af kirkens fire gamle gravsten stod de tre tidligere i tårnrummet, delvist skjult af et højtliggende bræddegulv. Den fjerde (nr. 3) lå i skibets midtergang, neden for koret.⁷² I forbindelse med hovedrestaureringen 1938 blev de alle flyttet til våbenhuset, hvor de opstilledes to og to på øst- og vestvæggen.⁷³ Da der 1974 blev lagt nyt gulv sammesteds blev stenene efter en tid på kirkegården opstillet ved indgangspartiet mellem ligkapellet og graverhuset, men nu i så ringe tilstand, at de stort set ikke længere er læselige.

1) (Fig. 52) o. 1650-75, over ukendt ægtepar med initialerne »TB« og »PS«. Gråsort, belgisk kalksten, 205 × 115 cm, knækket over på tværs og med mange revner og brud. Den udslidte indskrift har stået med reliefhugne versaler i det højrektangulære indskriftfelt. Det flankeres af Moses(?) med stav og bog (til venstre) samt Kærligheden med barn ved fod og bryst. Begge figurer står på en piedestal med diamantbosse. Over indskriftfeltet løber i hele stenens bredde et knækket skriftbånd med reliefversalerne: »Ver trøstig, ieg hafuer ofu[ervundet Ver]den, Ioh. ...« (Joh. 16, 33). Øverst den opstandne Kristus

Fig. 53. Gravsten (nr. 2, s. 1873), o. 1740-50, over ukendt. NE fot. 1986. – *Grabstein eines Unbekannten, um 1740-50.*

med sejrsfane, omgivet af soldater i stærkt forvredne sovestillinger. Scenen indrammes af en tredelt bue, hvis profilerede kant i enderne afsluttes af volutter og over Kristi hoved deler sig til en hjerteformet hængekonsol. I stenens hjørner sidder de fire evangelister og skriver. De ledsages af deres symbolvæsener, ligesom deres navne er anført med fordybede versaler på stens brede, glatte kant. Foroven ses »S. Mathevs« (til venstre) og »S. Marcvs[s]«, fornedet »S. Lvcas« (til venstre) og Johannes (hjørnet afbrudt). Mellem de to sidste ses ægteparrets volutprydede bomærkeskjolde, flettet sammen og forenet af et lille hjerte. Hans bomærke (til venstre) flankeres af initialerne »T« og »B«, hendes er et Jesumonogram flankeret af »P« og »S«.

Stenen er beslægtet med to signerede sten i Lunde (s. 1128, nr. 1-2 med fig. 37-38) samt en i Janderup (s. 1065, nr. 2 med fig. 47), alle fra o.

1642.⁷⁴ På den nordlige del af muren mellem graverhuset og ligkapellet.

2) (Fig. 53) o. 1740-50. Ulæselig. Grå kalksten, 146 × 104 cm, med stærkt forvitret overflade. Det højovalt indskriftfelt med spor af reliefversaler indrammes af en laurbærkrans og bærer foroven en krone. Fra denne udgår en fladoval laurbærkrans, der formentlig har rummet gudelige sentenser. Nederst en engel med vidt udbredte vinger, og i hjørnerne siddende evangelister med deres symbolvæsener. Foroven Mattæus (til venstre) og Markus, fornedet Lukas (til venstre) og Johannes. Fladerne er fyldt ud med volutagtige akantusblade, og langs stens kant løber en smal bladbort.

Den groft huggede udsmykning og de kagemandslignende figurer genfindes på en sten fra o. 1743 i Skast (s. 1905, nr. 2) samt på en lignende fra o. 1739 i Brøndum. På graverhusets nordmur.

3) (Fig. 54) o. 1750. [T]erman M[a]d[sen], [f]orp[a]gt[e]r [paa Krog]sgaar[d], [h]an[s] [li-?]den [søn] s[alig] Chr[isten] [Termansen] som [døde] A[o] ... d. [3.?] [no]v[ember], 7 [maan]eder ga[mme].

Grå kalksten, 87 × 48 cm. Et højovalt indskriftfelt i laurbærkrans med næsten udslidte reliefversaler udfylder hele barnegravstens bredde. Over og under indskriftfeltet er små symmetriske akantusornamenter og i hjørnerne ses sammenbundne, afskårne blomster.

Den lille gravsten er på det nærmeste identisk med en barnegravsten fra o. 1754 i Jerne (s. 996, nr. 7). Denne er signeret BASV for Bastian Andresen Slesvig (1712-70), og det er givetvis også ham, der har udført Christen Termansens sten.⁷⁵ Han virkede fra o. 1750 som stenhugger og smed netop i Tjæreborg. Efter hans død gik erhvervet videre til sønnen Frands (jfr. ndf., nr. 4 og kirkegårdsmonument nr. 1). På et ældre fotografi o. 1900 (fig. 20) ses gravstenen stadig på sin plads i skibets midtergang. På ligkapellets syd- mur.

4) (Fig. 55) o. 1780-85. Velfornem[me] ... [l]ørgen[?] [B]agger, *17. ... kærner, ... samt hans [æ]gtefælle Kierstine lens[d]a[atter] [Ov]ttrvp, *1711(?), †1771, ... april, ... [som

Fig. 54-55. 54. Gravsten (nr. 3, s. 1873), o. 1750, over Christen Termansen, søn af Terman Madsen, forpagter på Krogsgård. Tilskrevet Bastian Andresen Slesvig i Tjæreborg. Ejnar V. Jensen fot. 1938. 55. Gravsten (nr. 4, s. 1873), o. 1780-85, over Jørgen(?) Bagger, kæmner, og hans hustru Kirstine Jensdatter Ovtrup. Tilskrevet Frands Bastiansen i Tjæreborg. NE fot. 1986. – 54. Grabstein für Christen Termansen, Sohn von Terman Madsen, Pächter von Krogsgård. Bastian Andresen Slesvig in Tjæreborg zugeschrieben. Um 1750. 55. Grabstein für Jørgen(?) Bagger, Kämmerer, und seine Frau Kirstine Jensdatter Ovtrup. Frands Bastiansen in Tjæreborg zugeschrieben. Um 1780-85.

moder], som ve... ægte[skab] [vel]jignet [me]ld en(?) søn, hvil[ken] ... ladet denne sten lægge til et ...minde. Gravvers.

Rød kalksten med gul marmorering, 179 × 118 cm, utvivlsomt udført af Frands Bastiansen fra Tjæreborg. Gravstenen er revnet på tværs, og nedre venstre hjørne er afbrudt. Den meget nedslidte indskrift står med fordybede versaler, gravverset med fordybet kursiv. Begge er anført på et stort, højrektangulært indskriftfelt, der foroven bærer en laurbærranke og tillige flankeres af to sådanne langs siderne, omvundne med bånd. Indskriftfeltet krones af en olie-lampe, med palmeblade og bladgren til henholdsvis venstre og højre side. Dets nedre del er konvekst afskåret for at skabe plads til en ot-

tebladet roset i cirkulær riflet indfatning. Stenen indrammes af en bred, tværriflet liste.

Som type er gravstenen særegen for Frands Bastiansen, der fra 1780'erne udførte en lang række mindetavler og gravsten med helt tilsvarende motiv til mange kirker på egnen, heraf en del signeret FBS.⁷⁶ Han var søn af stenhuggeren Bastian Andresen Slesvig (jfr. nr. 3) og overtog dennes virksomhed i Tjæreborg fra 1770'erne. (jfr. Bastiansens eget kirkegårdsmonument ndf.). På den sydlige del af muren mellem gravverhuset og ligkapellet.

†*Gravkrypt*, o. 1652. I forbindelse med opsætningen af Wenzel Rothkircks epitafium (jfr. ovf.) indrettedes en hvælvet krypt under koret, hvis gulvniveau i den anledning blev hævet be-

tydeligt. Udvendig i korets sokkel ses endnu de små åbninger til tre udluftningskanaler. Begravelsen, der anvendtes for Rothkirck og hans to hustruer samt for senere ejere af Krogsgård, blev 1861 fyldt med jord og muret til,⁷⁷ efter at 9 eller 10 †kister med deres indhold var nedsat i kirkegårdens nordvestre hjørne, hvor kirkeejeren Niels Hansen til Krogsgård (jfr. lysekronen) lod opsætte en *granitstele* med mindeskrift over Wenzel Rothkirck.⁷⁸

Kistebeslag. Fra Wenzel Rothkircks kiste (o. 1655) er bevaret to *våbenskjolde (fig. 50) af messingblik, 26 × 20 cm, med hans fædrene og mødrene våbener, Rothkirck og Falkenhaven. Siden 1914 i Nationalmuseet (inv. nr. D 8649). – To ovale blyplader, 20 × 10 cm, med ydskrift. Naar Dommens Dag giøse indskrifter (indridsede versaler) stammer

angiveligt fra Rothkircks og hans ene hustrus kister.⁷⁹ Indskrifterne på de to plader, som nu er indsat i trærammer og anbragt på tårnummets vestvæg, lyder: »Hiob. Cap. IX. Ich weis das mein Erlöser lebet ...«, »Christi Blvth vnd Ge-rechtigkeit ist meines Hertzens Ehren Kleidt ...«. En nu forsvunden †*bærehank* (fig. 57) af jern i kartoucheformet beslag lå 1885 på våbenhusets loft og må hidrøre fra en af kryptens ældste kister.⁸⁰

Kirkegårdsmonument. 1) (Fig. 56a – b) o. 1810, udført af Frands Bastiansen fra Tjæreborg over ham selv og hustru. »Staae haarde huggen Steen, viis hvem her er begravet. Her hviler de i Naar Dommens Dag skal skee, vi da faar Gud at see. Vor Been samles maa og Ærens Krone faa. Her hviler i

Fig. 56 a-b. Dobbelt-sided kirkegårdsmonument (nr. 1, s. 1875), udført o. 1810 af Frands Bastiansen i Tjæreborg over ham selv (†1822) og hans hustru Maren Nielsdatter (†1810). a. Frands Bastiansens side. NE fot. 1986. b. Hustruens side. EN fot. 1989. – *Doppelseitiges Friedhofsmonument für Frands Bastiansen in Tjæreborg (gest. 1822) und seine Frau Maren Nielsdatter (gest. 1810). Von F. B. selbst ausgeführt, um 1810. a. Die Seite Frands Bastiansens. b. Die Seite seiner Ehefrau.*

Herren salig Danne Mand Frands Bastiansen, født i Tiereborg 1751, kam (sic!) i Ægteskab 1779 med Maren Niels Datter af Schads, avlede tilsammen 8 Børn, fem Sønner og tre Døttre, døde □1822□ i hans Alder □71□ Aar«. På bagsiden: »Stat Læser een Minut, og fat dig dise (sic!) Tanker, at du i Døsens Havn og Strand skal fæste Anker. En Kone her er død, paa Liv fra Børn og Mand, det viser denne Steen, hvor paa man læse kan. Her hviler i Herren salig Danne Kone Maren Niels Datter, født i Schads 1763, kom i Ægteskab 1779 med Frands Bastiansen i Tiereborg, avlede tilsammen 8 Børn, fem Sønner og tre Døtere, døde 1810 i hendes Alder 47 Aar.«

Monumentet er af lysgrå kalksten, 92 × 43 cm, og udformet som en opretstående, flad stele, der er anvendt på begge sider for henholdsvis ægtemanden og hustruen. Under den svejfede overkant er indskrifterne anført med reliefhugne versaler i højovale indskriftfelter, der udfylder hele stenens bredde. På ægtemandens side (fig. 56a) er ovalen omkranset af en akantusbort på skælhugget bund. Den krones af to overflødigshorn med blomster og frugt, mens feltet under den udfyldes af rokokobøjler. På hustruens side (fig. 56b) er indskriftfeltet indfattet i en båndomvunden laurbærkrans. Foroven er blomster og bladværk, forneden rocailler og planteornamenter. Stelen er fikseret i sin opretstående stilling ved hjælp af jernankre, fastgjort i tre kampesten forneden.

Det særprægede gravminde er uden tvivl udført af Frands Bastiansen selv, som et punktum

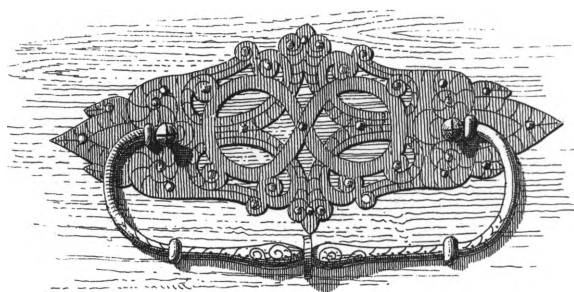

Fig. 57. †Bærehank fra en af de ældste kister i korets †gravkrypt (s. 1875). Tegning af Valdemar Koch 1885. – †Traggriff einer der ältesten Särge in der †Grufte unter dem Chor.

for den omfattende stenhuggervirksomhed gennem to generationer i Tjæreborg. Siden værkstedet o. 1750 påbegyndtes af faderen Bastian Andresen Slesvig, nåede det at forsyne talrige kirker i Sydvestjylland med gravminder.⁸¹ Det er bemærkelsesværdigt, at den gravmindetype, som Frands Bastiansen valgte til sig selv, den dobbeltsidede stele, tydeligvis er inspireret af frisiske gravminder, som de kan træffes på bl.a. Föhr og Amrum⁸² samt i en særlig variant på Rømø (jfr. DK. S.Jyll. s. 1433ff., 2774ff.). Mens de ornamentale detaljer på monumentet genfindes på adskillige andre af Frands Bastiansens arbejder, kendes der fra hans hånd kun et enkelt andet eksempel på den dobbeltsidede gravmindetype, nemlig et nært beslægtet monument fra 1813 i Sønderho på Fanø, oprindeligt signeret FBS.⁸³ På kirkegården, sydøst for koret.

2) O. 1861. Bastian Andreasen, skolelærer og kirkesanger i Tjæreborg, *1. sept. 1785, †25. febr. 1861.⁸⁴ Rødlig sandsten, 70 × 55 cm. På stenens glatte flade er indskriften anført med fordybet fraktur, indrammet af en fordybet linie, der foroven afrundes i en halvbue. I sviklerne foroven er udhugget grenværksdekoration. Stenen var en overgang indmuret på den indvendige side af kirkegårdsdiget, i dets sydvestlige hjørne,⁸⁵ men den er nu opstillet i den lille samling af ældre gravminder syd for graverhuset.

Sammesteds befinder sig to *støbejernskors*. 1) O. 1832. Tiendekommissær Hans Christensen, *4. nov. 1770 i Hygum, †11. jan. 1832 på Krogsgaard (jfr. nr. 2 over hans hustru).⁸⁶ Kursiv. Type med korsender udformet som palmet i trepas, højde 134 cm. Det profilerede fodstykke med svungne akantusbøjler er fastgjort i en natursten.

2) O. 1843. Maren Nielsen, *6. juli 1783 i Livstrup, †6. april 1843 på Krogsgaard. Gift med Hans Christensen (jfr. nr. 1). Som nr. 1.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ribe amt i almindelighed henvises til s. 50f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 54f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Menighedsrådets forhandlingsprotokol 1904-61. – *LA Vib.* Skast herreds tingbog 1668, 1674, 1696, 1698 og 1715.

NM2. Håndskrifter. F. Uldall: Om de danske landsbykirker, VII, 1886, s. 45-48. – *Notebøger.* Søren Abildgaard, X, s. 27ff. – *Indberetninger.* Jacob Helms 1873 (bygning, inventar, gravminder), J. Magnus-Petersen 1903 (Rothkircks epitafium), Chr. Axel Jensen 1906 (epitafium, også omfattende Svend Rønnes istandsættelse af epitafiemaleri), Niels Termansen 1917 (altertavle), Peter Kr. Andersen 1934, 1935 og 1939 (rekonstruktion af altertavle, undersøgelse af inventardele og istandsættelse af loft), Ejnar V. Jensen 1940 og 1943 (prædikestol og altertavle samt epitafium), Olaf Hellvik 1969 (kalkmalerier), Vitus Nielsen 1974 (gravsten), Karsten Larsen 1985 (figurer fra gotisk altertavle) og Mogens Larsen 1985 (figurer fra gotisk altertavle).

Tegninger og opmålinger. *NM2.* Tegning af Rothkircks epitafium ved Søren Abildgaard 1774. Opmålinger og tegninger af bygningen, plan, opstalter og snit, samt bygningsdetaljer, døbefont, stolegavl, kistebeleg og jerngitter 1885 ved V. Koch (forlæg for Danske Tufstenskirker 1894). Tegninger af døbefont, stolestade, prædikestolsfylding samt jerngitter ved E. Rondahl 1896. Opmåling af Rothkircks epitafium ved Magnus-Petersen 1903. Forslag til nyt alter ved Niels Termansen 1917. Plan og snit af bygningen med forslag til istandsættelse samt tegning af loftliste ved Aage Bugge 1934. Kalke af våbenskjold på lydhimlen ved Ejnar V. Jensen u. år. Skitse af kalkmaleri ved Olaf Hellvik 1969. Forslag til kapel ved Inger og Johannes Exner 1978. Plan og snit af bygning ved Henrik Jacobsen 1977.

Litteratur. Jacob Helms: Danske Tufstenskirker I-II, 1894. – H. G. A. Jørgensen: Tjæreborg Kirke, i ÅrbRibe 1924. – Peter Kr. Andersen: Tjæreborg Kirke og dens Restaurering, i Ribe Stifts Årbog 1939,

Fig. 58. *Kirkekiste, senmiddelalderlig (s. 1864). Nu i Esbjerg Museum. NE fot. 1983. – **Truhe, spätmittelalterlich.*

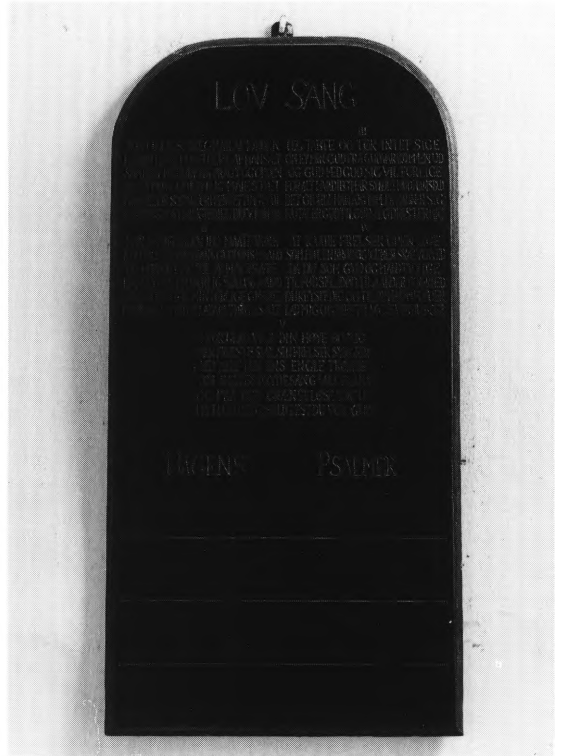

Fig. 59. Salmenummertavle, formentlig 1793 (s. 1866). NE fot. 1983. – *Nummertafel, vermutlich 1793.*

s. 7-19. – Tvillingsogne af Geest og Marsk: Sneum og Tjæreborg, I-II, 1972-77. – Carsten Teilmann Hald: Wenzel Rotkirch portrætter, i ÅrbRibe 1972.

Historisk indledning ved Michael H. Gelting, beskrivelse af bygning ved Niels Jørgen Poulsen, inventar, loftsmalerier og epitafium ved Ebbe Nyborg, orgler ved Ole Olesen og øvrige gravminder ved Lars Grambye. Redaktionen afsluttet oktober 1989.

¹ DiplDan. 2. rk., IX 143-44. -

² DiplDan. 3. rk. VIII 377. -

³ RA. Ribe bisp. Register på sognepræsternes ejendom og rente udi Varde syssel 1538, s. 76. -

⁴ Kronens Skøder III, 199-200. Jfr. H. K. Kristensen: Kirkernes ejendomsforhold, i: Tvillingsogne af Geest og Marsk: Tjæreborg og Sneum, 1972, s. 72-74. -

⁵ RA. Da. Kanc. A 29. Efterretninger om ejere af kirker og kirketiender, 1726-97. -

⁶ Jfr. LA Vib. Skast, Ø. og V. Home hrdr.s provsti. Synsprotokol 1828-1900 (C 44.3-8). -

⁷ Jfr. H. K. Kristensen (note 4), s. 74. -

⁸ RA. Register 108A nr. 21. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29. -

⁹ Tvillingsogne af Geest og Marsk: Tjæreborg og Sneum, I-II, 1972-77; I, 70. -

¹⁰ LA Vib. Skast herreds tingbog 1668. Syn 25. marts, indført 5. maj 1668.

¹¹ RA. Anders Sørensen Vedels regnskabsbog.

¹² LA Vib. Skast herreds tingbog 1696. Syn 16. juli, indført 21 juli 1696.

¹³ Om gangen i byggeriet og materialefordelingen gælder det samme som for en del af de øvrige »tufstenskirker« af blandede materialer i Ovtrup, Ål og Årre. Sml. også Elna Møller: Er moderen jævngammel med dotrene, i: Streflyv over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg, 1979, s. 83-98, især s. 90f.

¹⁴ Skellet mellem granit og tufsten ligger her et kvaderskifte lavere.

¹⁵ Menighedsrådets forhandlingsprotokol 1904-61.

¹⁶ Måske i forbindelse med kirkens istandsættelse 1793, jfr. inventar.

¹⁷ Hvis tårnhvælvet kalkmalede dekoration tør opfattes som murermesterens »signatur« er tårnet sandsynligvis opført af det samme murersjak, som byggede tårnene i Ølgod og Ansager, med hvilke Tjæreborg-tårnet har adskillige andre træk fælles: f. eks. hvælvingens konstruktion og tårnummets tre spareblændinger, hvoraf det nordre typisk er gjort lidt smallere for at give plads til spindeltrappen, der i samtlige tårne er anbragt på nordsiden.

¹⁸ LA Vib. Skast herreds tingbog 1674, 20. oktober.

¹⁹ LA Vib. Skast herreds tingbog 1698, 7. juni.

²⁰ LA Vib. Skast herreds tingbog 1715, 22. juni.

²¹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Indberetninger. Kirke- og præstegårdssyn 1793-1810 (C 4.704-08).

²² LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

²³ Undersøgelsen var foranlediget af lokale ønsker om en frilæggelse af loftsbjælkerne ved fjernelse af de nedre loftsbrædder.

²⁴ Se Peter Kr. Andersen: Tjæreborg Kirke og dens Restaurering, i Ribe Stifts Aarbog 1939, s. 7f.

²⁵ Hollstein's Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, Vol. XXII, nr. 82-87 og 317-27.

²⁶ P. Kr. Andersen (jfr. note 24), s. 12.

²⁷ Peter Kr. Andersen foreslog disse brædder slået op på hanebåndene i kirkens tagværk. Om det nogen sinde skete, vides ikke.

²⁸ Se Gorm Benzon: Gamle danske lofter, 1980, s. 28ff. og eksempelvis Et hus i Haderslev, Slotsgade 20 gennem 400 år, 1980, s. 49ff. samt Rolf Gramatzki: Bemalte Holzdecken in der Stadt und im ehemaligen Erzstift/Herzogtum Bremen, i Bremisches Jahrbuch 1985. -

²⁹ Jfr. eksempelvis DK.SJyll. s. 872, 2752 og Elisabeth Anton: Studien zur Wand- und Deckenmalerei in protestantischen Kirchen Norddeutschlands. München 1977. -

³⁰ Om malerne især s. 1046f. med note 28a og s. 1702 -

med note 47. Malerierne har i litteraturen været tilskrevet to andre Ribemalere, se P. Kr. Andersen (jfr. note 24), s. 12f. og Carsten Teilman Hald: Wenzel Rothkirch portrætter, i ÅrbRibe 1972, s. 98. -

³¹ Carsten Teilman Hald har villet henføre loftsmalerierne til »omkring 1655« (jfr. note 30, s. 98), idet han foreslår loftets malere som ophavsmand også til Rothkirkekapitalets portrætmaleri, der må være blevet udført omtrent ved denne tid (jfr. ndf.). -

³² En opmaling af loftet nævnes 1845 (jfr. note 6). -

³³ Lågerne, der sad som halvdøre i panelvæggens to døråbninger (fig. 20), er muligvis ældre end 1793. -

³⁴ Se C. A. Jensen: Kirker i Ribe Amt, Danmark, Land og Folk IV, 1922, s. 62, og Sven Arnvig: Billedskæreren Anders Mortensen - Nogle arbejder og nogle forlæg, i Fynske Aarbøger 1969, s. 176f. Tjæreborgs altertavle er ikke medtaget i Arnvigs ældre fremlæggelse: Billedskæreren Anders Mortensen fra Odense og hans Arbejder i Fynske Kirker samt i Nakskov Kirke, i Fynske Aarbøger 1944, s. 157f. -

³⁵ Se Sven Arnvig: Billedskæreren Anders Mortensen -

- Nogle arbejder og nogle forlæg, i Fynske Aarbøger, 1969, s. 181 med fig. 2.

³⁶ Christie: Ikonografi, II, 130f. Samme stik har billedskæreren kopieret i Vor Frue kirke i Odense (1639). Anders Mortensens brug af samme passionsseries Nadvergenngivelse er eftervist af Arnvig 1969 (jfr. note 34), s. 181f. og 186f. Om seriens almindelige benyttelse i Danmark se Hugo Johannsen: The graphic art of Hendrick Goltzius as prototype for danish art during the reign of Christian IV, i Art in Denmark, Leids Kunsthistorisch Jaarboek 1983, s. 93f.

³⁷ Tavlen må være opsat efter Dorthe Abildgaards ægteskab 1649 og før hendes død 1657.

³⁸ I litteraturen ses altertavlen gerne dateret 1655 og opfattet som en gave fra Dorthe Abildgaard i hendes enkestand - men uden nærmere begrundelse eller kildeangivelse. Se H. G. A. Jørgensen: Tjæreborg Kirke, i ÅrbRibe 1924, s. 288; Sven Arnvig 1969 (jfr. note 34), s. 177f.; Tvillingsogne (jfr. note 9), I, s. 64, 184, og Carsten Teilman Hald (jfr. note 30), s. 96.

³⁹ Foreslået af Carsten Teilman Hald 1972 (jfr. note 30), s. 96.

⁴⁰ Se Sven Arnvig 1944 (jfr. note 34), s. 179f. Arnvig har siden foreslået (1969, s. 178), at bestillingen hos Anders Mortensen skyldes Rothkircks forbindelse med naboherremanden Ivar Vind (til Nørholm), der var lensmand på Dalum, hvor han benyttede Anders Mortensen til en omfattende inventarfornyelse og til indretningen af sin begravelse (jfr. s. 924).

⁴¹ Formodentlig er der tale om et top- eller hængestykke fra et barokkapitafium, o. 1725. Stykket er siden 1938 ophængt på korets vestvæg over korbuken.

⁴² LA Vib. Ribe bispearkiv. Præsteindberetninger til biskop Bloch 1766-69 (C 4.774).

⁴³ Helms: Tufstenskirker, s. 148.

Fig. 60. Skitse af kalkmalet ribbedekoration, ca. 1500-20, i tårnets hvælv (s. 1844). Olaf Hellvik 1969.
- *Gewölbmalerei im Turm. Rippenornament um 1500-20. Skizze.*

⁴⁴ Se Mackeprang: Døbefonte s. 68, DK. Tisted s. 519, 527, 542, DK. Århus s. 1998, 2021, samt E. Rump: Inskriptionen på Øster Hornum fonten, i Fra Himmerland og Kjær Herred, 1972. -

⁴⁵ Jfr. Helms: Tufstenskirk s. 148 med note. -

⁴⁶ LA Vib. Præstearkiver. Sneum-Tjæreborg. Hovedkirkebog 1736-1814 (C 563.1). -

⁴⁷ Kummen, der er groft hugget og måler 46 cm i højden, 64 cm i tv., stammer ikke nødvendigvis fra sognet. Ifølge ejeren, der 1953 skænkede den til museet (inv. nr. 72/1956), havde kummen i hans forældres tid været brugt til at knuse strandskaller i som hønsefoder. -

⁴⁸ Sneum-Tjæreborg kirke- og sogneblad nr. 31 og 34, 1988. -

⁴⁹ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C - 4.189). -

⁵⁰ Hun var født på Krogsgård og medejer af kirken. Se Tvillingsogne (jfr. note 9), I, s. 68. -

⁵¹ Helms: Tufstenskirk s. 149. -

⁵² Serien er stukket af Jacob Matham. Se Christie: Ikonografi II, 217f. og Hugo Johannsen: The graphic art of Hendrick Golzius as prototype for danish art during the reign of Christian IV, i Art in Denmark, Leids Kunsthistorisch Jaarboek 1983, s. 97f. med fig. 12-15. -

⁵³ Indskriften suppleret efter afskrift i præsteindberetningen 1766 (jfr. note 42). -

⁵⁴ Jfr. Ebbe Nyborg: Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornylse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet. I publikationen fra det 11. nordiske ikonografiske symposium i Gran på Hadeland (Norge), 1988 (under trykning). -

⁵⁵ Skast herreds tingbog 1638, udg. ved Poul Rasmussen, 1956, s. 224f. -

⁵⁶ Jfr. eksempelvis kirkerne i Ho (s. 1374), Ansager (s. 1586f.), Øse (s. 1624), Næsbjerg (s. 1643) og Fåborg (s. 1769). -

⁵⁷ Jfr. note 46 og Jens Kusk: Vor plads i kirken, i Sneum-Tjæreborg Kirke- og sogneblad nr. 36, 1989. -

⁵⁸ Topstykkerne kan dårligt hidrøre fra andet end kirkens herskabsstol, herfor taler også, at de fandt anvendelse på pulpituret netop i forbindelse med, at man 1793 nedtog herskabsstolen. At der på kirkens pulpitur skulle have eksisteret en lukket herskabsstol, hvorfra herskabet »i nyere tid« var flyttet ned, er lidet troligt. Se Tvillingsogne (jfr. note 9), I, s. 68, og Jens Kusk (jfr. note 57). -

⁵⁹ En opmåling ved Valdemar Koch af degnestolens gavl og forsvundne panel findes i Helms: Tufstenskirk, planche 39. -

⁶⁰ Nielsen: Herredsbeskrivelse 1862, s. 81f. -

⁶¹ A. Bruun: Historisk oversigt, 3. oplag 1972. -

⁶² Jfr. Horsens Orgelbyggeri: Katalog 1923, oversigtskortet s. 30. -

⁶³ Henningsen: Kirkeskibe Ribe, s. 366f. -

⁶⁴ RA. Reg. 108 A nr. 21. Fortegnelse over indkrævede klokker 1528-29. -

⁶⁵ Tilskrivning ved Jens Jensen og Merete Bergild i Østjysk Hjemstavn 1990. Nære sidestykker, formentlig af samme stenhugger, findes bl.a. i Århus domkirke, hvor Danmarks Kirker forsøgsvis har tilskrevet dem Københavnsmeesteren Henning Sallin (Selgen). Se DK.Århus s. 698f., 704f. samt s. 827, hvor der nævnes en fgravsten fra 1649 (nr. 56), hugget af Peder Clausen. -

⁶⁶ Carsten Teilman Hald (jfr. note 30), s. 96 med henvisning til Magnus-Petersens indb. 1903 i NM2., hvor Quillinus tidligst er bragt i forslag. -

⁶⁷ Poul Eller: Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82. En undersøgelse af kilderne til Karel van Manders og Abraham Wuchters' virksomhed. 1971, s. 272. Ligprædikens portræt er spejlvendt i forhold til epitafiets, netop som man kunne vente, hvis dette havde tjent som forlæg. At stikket hviler på et Wuchtersmaleri synes ikke blot at fremgå af påskriften »Abr. Wuchters pin.«, men også af det faktum, at det var hos Wuchters, Rothkircks arvinger mange år efter søgte kobberpladen. -

⁶⁸ Carsten Teilman Hald (jfr. note 30), s. 87ff. med gengivelse af Krogsgård-portrættet s. 88 og kobber-

stikket s. 91. Maleriet fandtes endnu i vort århundrede på herregården og er stadig i privateje. -

⁶⁹ Carsten Teilman Hald (jfr. note 30), s. 96. Han finder det indlysende; at maleriet først er blevet udarbejdet, efter at stenrammen 1652 var blevet forfærdiget og opstillet, således at målene kunne tages derefter. Ganske bindende er argumentet vel ikke, og det kan bemærkes, at maleriet faktisk er lidt for lille til sandstensrammen og derfor fastholdes af en træliste, som griber ind i stenfalsen. -

⁷⁰ Således må loftsmalerierne snarest dateres 1651 (jfr. ovf.), epitafiemaleriet vel rimeligst 1652-55 (jfr. note 69). -

⁷¹ Carsten Teilman Hald (jfr. note 30) s. 96f. Det må dog vedgås, at de to opgaver, deres timebetaling og arbejdsbetingelser har været så forskellige, at en sammenligning af malernes evner og færdigheder i realiteten er meget vanskelig. Således ses eksempelvis en meget betydelig forskel på den samtidige gotlandske maler Johan Bartsch' flygtigt udførte væg- og loftsdækorationer og den helt anderledes fine karakteristik i de portrætmalerier, der må tilskrives ham. Se Gunnar og Karin Svahnström: *Måleri på Gotland 1530-1830*, Visby 1989, s. 68ff. -

⁷² Helms: *Tufstenskirker*, I, s. 149 med note. *Tvillingsogne* (jfr. note 9), I, 1972, s. 62. -

⁷³ Note 15 samt *Tvillingsogne* (jfr. note 9), I, s. 62. -

⁷⁴ De nævnte gravsten savner dog det knækkede skriftbånd over indskriftfeltet, der til gengæld findes på tre andre sten i amtet i henholdsvis Ribe Domkirke o. 1673 (s. 624, nr. 75 med fig. 459), i Ovtrup o. 1660 - 80 (s. 1154, nr. 1 med fig. 29) og i Nr. Nebel o. 1666 (s. 1209, nr. 2 med fig. 41). -

⁷⁵ Terman Madsens søn døde ifølge Helms: *Tufstenskirker* allerede 1729; men stenens udførelse og tilknytning til Tjæreborgværkstedet daterer den til o. 1750. -

⁷⁶ Gravstenens olielampe er af samme art som de to ældste gravminder af denne type fra værkstedet: en mindetavle 1782 i Varde (s. 932, nr. 3 med fig. 54) og en gravsten i Ribe, S. Katrine o. 1783 (s. 801, nr. 27). På de øvrige kendte og lidt yngre gravminder af typen har olielampen en anden udformning, og bladgrenen til højre er afløst af et blomsterbunt: en mindetavle 1784 i Varde, S. Jacobi (s. 932, nr. 4) samt signerede gravsten i henholdsvis Guldager o. 1790, Brøndum o. 1792, Sønderho o. 1806. På Lønborg kirkegård i Ringkøbing amt findes yderligere tre signerede gravsten af samme type fra o. 1781, o. 1792 og o. 1799. Olielampen findes på en noget anderledes udformet mindetavle fra 1789 i Ansager (s. 1590, nr. 2).

Parallelt med denne nyklassicistiske gravmindetype producerede Frands Bastiansen en række mere gammeldags, men lige så genkendelige gravsten, som er behandlet under Årre, s. 1800 med note 53.

⁷⁷ Note 6 samt Nielsen: *Herredsbeskrivelse*, 1862, s. 81. -

⁷⁸ Ligene, der var nedlagt i humle, bar sølv- og guldindvævede huer. Jfr. besvaret cirkulære til biskopperne vedr. kirkegårdenes gravminder 1890 i NM2, samt *Tvillingsogne* (jfr. note 9), I, s. 62, 71, og H. G. A. Jørgensen: *Tjæreborg Kirke*, i *ÅrbRibe* 1924, s. 291. -

⁷⁹ Jfr. bl.a. Nielsen: *Herredsbeskrivelse*, 1862, s. 81, og *Tvillingsogne* (jfr. note 9), I, s. 62. -

⁸⁰ Helms: *Tufstenskirker*, I, s. 149 og II, tavle 39. -

⁸¹ Jfr. de ovenfor anførte gravsten nr. 3 og 4 med yderligere henvisninger i note 76. Værker fra Bastian Andresen Slesvigs hånd kendes udover det i Tjæreborg også i Jerne (gravsten nr. 5, o. 1750, nr. 7 - 10, o. 1754 - o. 1766, s. 995ff. med fig. 29, nr. 5 og 9 - 10 nu overflyttet til kapellet i Novrup), i Ovtrup (epitaf nr. 1, o. 1761, s. 1154 med fig. 28, og gravsten nr. 2, o. 1764, s. 1155 med fig. 30), i Torstrup (flisegulv 1769, s. 1424), i Horne (gravsten o. 1760, s. 1465 med fig. 31), i Skast (epitaf nr. 1, o. 1759, s. 1904 med fig. 33), i Sønderho på Fanø (to gravsten fra o. 1760), i Darum (Gørding hrd., gravsten o. 1764), samt i Sdr. Bork (Ringkøbing amt, epitaf o. 1749).

Frands Bastiansens arbejder er udover de to i Tjæreborg at se i Ribe Domkirke (gravsten nr. 92, o. 1797, s. 631 med fig. 466), i Ribe, S. Katrine (gravsten nr. 27, o. 1783, og nr. 28, o. 1791, s. 801), i Varde, S. Jacobi, (epitaf nr. 3, 1782, og nr. 4, 1784, s. 932 med fig. 54), i Jerne (gravsten nr. 11 - 13, o. 1772 - o. 1789, s. 99), i Ansager (epitaf nr. 2, 1789, s. 1590), i Vester Nykirke (epitaf nr. 2, o. 1797, s. 1740 med fig. 45), i Årre (gravsten nr. 3, o. 1779, og nr. 4, 1791, s. 1800 med fig. 35), i Skast (epitaf nr. 2, 1790, s. 1904 med fig. 31), i Brøndum (epitaf o. 1776 og to gravsten fra o. 1791 og o. 1792), i Guldager (gravsten o. 1790 og epitaf o. 1803), i Sønderho på Fanø (tre gravsten, den ene fra o. 1780, de to andre fra o. 1806 samt et kirkegårdsmonument 1813) og endelig i Lønborg (Ringkøbing amt, fem gravsten fra 1700'ernes sidste fjerdedel). Sml. i øvrigt *Tvillingsogne* (jfr. note 9), bd. I, s. 70 og bd. II, s. 189f.

⁸² Sml. *Die Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein*, bd. III, Kreis Südtondern, Berlin 1939, s. 33-37. Jfr. også faderens tilnavn »Slesvig«.

⁸³ Monumentet i Sønderho er på samme vis opdelt i en mandsside med overflødhedshorn og en kvindeside med kransoval. De karakteristiske bladornamenter og rokokobøjler ses på adskillige andre af Frands Bastiansens arbejder (jfr. Årre s. 1800 med note 53). Overflødhedshornene er udover i Sønderho anvendt på en mindetavle o. 1803 i Guldager.

⁸⁴ Jfr. *Tvillingsogne* (note 9), I, s. 90, 94, 117.

⁸⁵ Jfr. note 84, s. 117.

⁸⁶ Jfr. note 84, s. 198ff.